

Prikazi, ocjene, osvrti

Vivien Law, *A History of Linguistics in Europe, From Plato to 1600*, Cambridge University Press 2003

Knjiga *A History of Linguistics in Europe* već naslovom nagovještava izazov novog čitanja dobro poznatih činjenica iz povijesti europskog jezikoslovlja. Razvoj lingvističke misli u Europi od antike preko srednjeg vijeka do kraja renesanse prati se kao jedinstven proces. U deset, od ukupno dvanaest poglavlja, autorica V. Law razvoj jezikoslovlja uklapa u europski povijesni, kulturni i intelektualni kontekst, a što je posebno važno, povezuje ih s pitanjima suvremenog jezikoslovlja. Budući da je povijest lingvistike jedna od najproduktivnijih suvremenih lingvističkih disciplina, prvo i posljednje poglavlje **Getting ready to study the history of linguistics** i **Becoming a historian of linguistics** posvećeno je ciljevima, metodologiji i općim znanjima važnima za ovo područje. Povijesni pregled otvara poglavlje **Greek philosophy and origins of western linguistics** koje pokazuje kako se u antici prvi put sustavno propituje narav jezika i postavljaju pitanja koja su još uvijek živa u suvremenoj lingvistici. Taj iskorak važan za povijest europske lingvistike proizlazi iz originalnog poimanja svijeta koje se temelji na neprestanu propitkivanju uzroka i posljedica. Vjera u neovisnost i snagu ljudskoga uma svoj je vrhunac doživjela u zlatno doba Atene 400 godina prije Krista kada su postavljeni intelektualni temelji zapadne civilizacije. Iz takvog intelektualnog okružja izašla su dva velika antička filozofa, *Platon* i *Aristotel*. U središtu Platonove filozofije nalazi se pitanje arhetipova, formi ili ideja; posebne duhovne stvarnosti koje se poimaju i prenose jezikom. Platon je jezik smatrao važnim posrednikom u spoznaji, pa je uz pitanje o naravi stvarnosti, postavio i pitanje o naravi jezika. Iz problema spoznaje objektivne stvarnosti proizašlo je i pitanje arbitrarnosti i konvencionalnosti jezika koje je Platon detaljno iznio u svom znamenitom dijalogu *Kratil*. Za Aristotela je, kao i za Platona, pitanje naravi jezika praktično, a ne bitno filozofsko pitanje jer jezik nije istina sama, nego samo sredstvo spoznaje. Aristotel u razmatranje jezika polazi od dijalektike i traži paralelu između logike i jezika. Analizom strukture logičkoga suda uspostavlja tri pojma koja odgovaraju elementima jezične strukture: subjekt (*onoma*) – imenica, predikat (*rhema*) – glagol, sud (*logos*) – rečenica. Poglavlje **Towards a discipline of grammar: the transition of philosophy** govori o idejama utjecajne filozofske škole *stoa* koju je osnovao *Zenon* u 3. st. p. Krista. Oni su se jezikom također bavili u sklopu logike i retorike. S takvom su svrhom i razvijali svoje viđenje jezika koje čine tri hijerarhijski organizirana pojma *phōnē*, *lexis* i *logos*. S obzirom na važnost istinitosti za logiku i retoriku, stoici su posebno zanimanje pokazali za značenje i mentalnu reprezentaciju jezičnog iskaza. Na putu od filozofije prema

gramatici bio je i jedan od najvećih rimskih mislilaca *Marko Terencije Varon*. Napisao je opsežno djelo o temeljnim jezičnim pitanjima – *De lingua*. Podijelio ga je na tri dijela koja pokazuju narav jezika: prvi se dio odnosi na imenovanje riječi, odnosno na etimologiju, drugi na promjene riječi, odnosno na fleksiju, a treći na strukture kojima se u jeziku iskazuje značenje. Kasnije antičke tendencije u izučavanju jezika iznesene su u poglavlju **From literacy to grammar: describing language structure in the ancient world**. U središtu helenističke kulture u Aleksandriji proučavanje grčkih tekstova začetak je suvremene kritike teksta. U ovom se poglavlju iznosi aktualno pitanje nastanka prve sustavne gramatike na Zapadu kojom se općenito smatra *Tekhnē grammatikē Dionizija Tračanina*. Dokazi upućuju da je prva takva gramatika nastala nakon njegove smrti, a da samo djelo *Tekhnē grammatikē* potječe iz 4. stoljeća. U Rimu se jezik proučavao u sklopu retorike koja je bila okosnica intelektualnog života. Najpoznatije je djelo tog razdoblja *Obrazovanje govornika Marka Fabija Kvintilijana*. Rimski su gramatičari sastavili mnoge tzv. *školske gramatike* pri čemu su se oslanjali na grčke uzore i njihove definicije jezičnih kategorija u kojima se prožimaju semantički, funkcionalni i formalni kriteriji. Najpoznatije su dvije takve *Donatove* gramatike *Ars minor* i *Ars maior* koje su u idućim razdobljima snažno utjecale na različite priručnike za poučavanje latinskog jezika. Svrha ove gramatike nije bila učenje latinskog jezika, nego osvješćivanje naravi jezičnih kategorija i njihovih odnosa u izvornih govornika. Drugi veliki rimski gramatičar bio je *Priscijan* čije je najpoznatije djelo *Institutiones grammaticae*. Ta se opsežna gramatika uvelike oslanjala na grčku tradiciju i latinske školske gramatike. U njoj je sažeto sve što je do tada bilo poznato o latinskom jeziku, a jedinstvena je po tome što se sintaksa promatra samostalno, a ne samo u sklopu strukture logičkoga suda i pjesničkih figura. U poglavlju pod nazivom **Christianity and language** autorica se bavi promišljanjima jezika koja su se razvijala pod utjecajem kršćanstva od propasti Rimskog Carstva do sredine srednjega vijeka (13. st.). Propašću Rima jača utjecaj katoličanstva, a Katolička crkva preuzima odgovornost za kulturu, znanost, obrazovanje i širenje antičkih ideja u Europi. Kršćanstvo je bilo nova duhovna i intelektualna snaga koja je sva kulturna područja, pa tako i izučavanje jezika, prilagođavala svojim potrebama. Središnji predmet izučavanja u kršćanstvu bila je vječna duhovna stvarnost, a ne konkretne i mjerljive stvari koje su podložne stalnoj promjeni. U takve promjenjive sadržaje pripada i jezik, stoga se proučavanje jezika u ranom kršćanstvu usmjerava prema izučavanju onoga što se o jeziku kaže u Bibliji. U razmatranjima jezika posebno se izdvaja *sv. Augustin* koji riječ vidi kao znak i posrednika prema višoj istini. Iz njegova viđenja proizlazi da je forma samo tijelo riječi koje je podložno promjeni. Zbog toga su se kršćanski mislioci bavili jezičnim pitanjima koja bi se mogla svrstati u semantiku i pragmatiku jer im je primarni cilj s pomoću jezika spoznati duhovnu stvarnost. Bavljenje gramatikom, odnosno jezičnom formom u deskriptivnim gramatikama imalo je samo praktičnu i obrazovnu ulogu. U poglavlju pod nazivom **The early Middle Ages** ističe se da srednji vijek (500. do 1500. g.) nije bio monolitno razdoblje razvoja misli i ideja jer se antičke ideje prožimaju s kršćanskom doktrinom. Razvoj lingvistike u srednjem vijeku autorica dijeli na četiri dijela: *rani*

srednji vijek, karolinška renesansa kao središnje razdoblje srednjeg vijeka, kasni srednji vijek i kraj srednjeg vijeka koje podrobno obrađuje u četiri zasebna poglavlja. U ranome srednjem vijeku (7. i 8. st.) izučavanje jezika ide, kako je istaknuto u prethodnom poglavlju, prema traženju duhovnog i transcendentalnog. Na zapadu se istodobno sva kulturna i vjerska aktivnost odvijala na latinskome pa se izučavanje jezika uvelike temeljilo na dobru poznavanju latinske gramatike. Polazište za učenje latinskog jezika bila je Donatova gramatika *Ars minor* kojoj su dodali imenske i glagolske paradigme didaktički primjerene učenju latinskog kao stranog jezika. Rezultat takva rada je opsegom maleno djelo *Declinationes nominum* u kojem se grupiraju imenice istih morfoloških obilježja, što je važno za povijest europske lingvistike jer je prvi put pokazano da morfološki sustav jezika ima svoje unutarne strukturne zakonitosti. Gramatičari ranoga srednjeg vijeka uglavnom su bili izloženi pisanom latinskom pa su na tome temeljili pristup gramatici. Proučavanje jezika na temelju pisane riječi bit će osviješteno tek u razdoblju **karolinške renesanse** (9. st.). U istomenome poglavlju govori se kako se na području koje su zauzela germanska plemena nakon teritorijalnog konsolidiranja i ukrepljenja kršćanstva pojavila potreba za obnovom kulturnog i intelektualnog života Rimskog Carstva. Nositelj takvog kulturnog procvata bila je Karolinška dinastija koja je uz političke i vojne pothvate okupljala vodeće mislioce toga vremena, poticala otvaranje škola i nove prijepise Biblije. Iz takve je djelatnosti proizašlo pismo *karolinška minuskula* koje je bilo temeljem za moderna tiskana slova. Čitali su se ponovno veliki rimski pisci pa su srednjovjekovni jezikoslovci dobili uvid u sintaktičke strukture latinskoga jezika. Osim Donatove, otkrivene su i prepisivane gramatike drugih latinskih gramatičara, posebno Priscijana. Smatrali su da je to Priscijanovo djelo temelj za dobro poznavanje latinskog jezika te razumijevanje gramatičkih pojmova koji su prema grčkoj tradiciji bili povezani s logikom i dijalektikom. Uspostavljanje veze između jezika i svijeta bilo je važno jer je jezik bio sredstvo za spoznavanje Boga. Potreba da se gramatika poveže s vanjskim svijetom očitovala se u logičkim iskazima kojima su se definirali gramatički pojmovi, a logička načela razvijena u gramatici primjenjivala su se u drugim područjima. Smatrali su da se gramatičke kategorije izravno odnose na izvanjezičnu zbilju. Bio je to početak otkrivanja Aristotelove dijalektike što će do punog izražaja doći u razdoblju skolastike o čemu se podrobno govori u poglavlju **Scholasticism: linking language and reality**. Središta poučavanja i intelektualnog života više nisu bili samostani, nego škole osnovane uglavnom pri znamenitim katedralama u središtima gradova. Jedno od glavnih pitanja koje je zaokupljalo te srednjovjekovne učenjake bilo je što je univerzalno, odnosno što je zajedničko svim pripadnicima neke vrste ili roda. Prevagnulo je *nominalističko* viđenje prema kojem su to apstraktni pojmovi koji podrazumijevaju sve značajke jedinki koje im pripadaju. Nasuprot tomu, *realistički* je pristup sve jedinke vidio objedinjene u nekoj transcendentalnoj stvarnosti. U takvim se tumačenjima univerzalnoga vide odjeci Platonove i Aristotelove filozofije. U 12. stoljeću na latinski su prevedene Aristotelova *Fizika* i *Metafizika* što je pridonijelo novom razumijevanju odnosa jezika i svijeta. U uvodu toga djela Aristotel napominje kako umjetnost oponaša prirodu, što je srednjovjekovnim grama-

tičarima služilo kao dokaz da je jezik prirodan, a ne arbitraran. Odnos između rečeničnih dijelova i njihova dinamika temeljili su se na pojmu *kretanja* preuzetom iz Aristotelove *Fizike*. Priscijan je u svojoj gramatici također odnose elemenata u rečenici prikazao kao prijenos radnje s jedne riječi na drugu. Na takvim se postavkama u 11. i 12. stoljeću temeljilo proučavanje sintakse, a središnji su sintaktički pojmovi bili sročnost (lat. *concordantia*) i upravljanje (lat. *regimen*). Iz takvog je pristupa jeziku proizašlo da je sintaktička struktura dinamička veza među riječima što je blisko današnjem pojmu ovisnosne gramatike. Glasovi su se smatrali fizičkim i posve proizvoljnim dijelom jezika sve do 12. stoljeća kada se počinju promatrati kao imitacija prirode povezana s vječnim zakonitostima kretanja. Potaknuti Aristotelovom *Metafizikom* srednjovjekovni su gramatičari spoznali razliku između praktičnog znanja koje za cilj ima djela i teorijskog znanja koje vodi do istine. Ta je spoznaja u gramatičarsku praksu, uz postojeće, donijela i nove *teorijske ili spekulativne* gramatike koje su nastojale pokazati unutarne jezične zakonitosti snažno povezane sa zbiljom. Takav se pristup posebice razrađuje u posebnoj vrsti *spekulativnih gramatika* tzv. *modističkim gramatikama*. Opreka takvom poimanju bili su *nominalisti* koji su univerzalno vidjeli u konvencionalnim znakovima kakvima su smatrali jezik, što je bilo bliže Aristotelovu gledanju. Nominalističko shvaćanje jezika iznio je William of Ockham u poznatom djelu *Summa logicae* u kojem je pokazao da riječ postoji na mentalnoj, pisanoj i govornoj razini. Samo je mentalna razina riječi prirodna, a pisana i govorena riječ proizvod je konvencije, pa se jezične kategorije ne mogu potpuno poistovjetiti sa zbiljom. Ovakvim se pristupom u mentalnoj sastavnici traži ono što je zajedničko svim jezicima i na tragu je gledanja koja zastupaju suvremene teorije univerzalne gramatike. Za čitavoga srednjeg vijeka izučavanje jezika i gramatički opisi odnosili su se na učeni, književni latinski jezik. Nasuprot tomu, u 14. se stoljeću javljaju *vernakularne* gramatike koje nisu bile napisane na latinskome, nego na nekom od narodnih jezika o čemu autorica govori u poglavlju **Medieval vernacular grammars**. Vernakularni je jezik onaj koji se usvaja i rabi bez jasnih pravila što se uglavnom odnosi na onodobne narodne jezike. Važna je značajka tih gramatika što nisu bile pisane latinskim jezikom, nego nekim od narodnih jezika. Govori se posebno o staroengleskim gramatikama koje je sastavio Ælfric (11. st.) čiji je cilj bio da se kršćanstvu pouči što veći broj pripadnika klera. Južna je Francuska u to vrijeme imala političku i kulturnu neovisnost i svoj provansalski jezik. Nakon što su je zahvatili ratovi, francuski su trubaduri utočište našli u Italiji u kojoj su nastavili širiti poetiku na provansalskom jeziku. Kako bi se očuvala visoka razina trubadurskoga pjesničkog umijeća, javlja se potreba za gramatikama i rječnicima pa nastaje *Leys d' Amor*, opsežna gramatika provansalskog jezika. To se djelo sastoji od pet dijelova koji govore o ortografiji, versifikaciji, vrstama riječi i uporabi barbarizama u trubadurskoj poeziji. Bila je to prva gramatika kojoj svrha nije bio opis latinskoga nego samog narodnog jezika što će do punog izražaja doći u renesansi o kojoj se govori u poglavlju **The Renaissance: discovery of the outer world**. Renesansom se smatra razdoblje između 1450. i 1600. godine kada se u Europi dogodila velika intelektualna prekretnica jer se spoznaja počela temeljiti na materiji, a ne na duhu. Učeni ljudi

počinju težiti od mudrosti (lat. *sapientia*) prema iskustveno utemeljenoj znanosti (lat. *scientia*). Novi pogled na svijet omogućio je nov pristup shvaćanju i proučavanju jezika. Bilo je to razdoblje kada je postojalo nastojanje da se obnovi kulturna veličina antičkog razdoblja. Zbog toga su posezali za klasičnim latinskim jezikom i velikim latinskim književnicima i gramatičarima. Ubrzo su međutim uvidjeli da se njihov svijet razlikuje od antičkog, a da stari latinski gramatičari ne udovoljavaju njihovim jezičnim potrebama. U renesansi je naslijeđena ideja o tri sveta jezika pa je latinski još imao povlašteni status, ali je na njega utjecalo gledanje kakvo je iznio Dante u znamenitu djelu *De vulgari eloquentia* gdje je pokazao razliku između književnog i narodnog jezika. Proučavanjem klasičnog latinskog shvatili su da je latinski jednom bio jezik bez jasno određenih pravila i bez razvijenog vokabulara, upravo kao europski narodni jezici. Bio je to dokaz da se jezici razvijaju čime latinski gubi povlašteni status. Potaknuti Ciceronovim naporima u latinskome, renesansni su gramatičari nastojali podići razinu narodnih jezika i učiniti ih podobnima za književne jezike. Ta su nastojanja za posljedicu imala čitav niz renesansnih verna-kularnih gramatika od kojih je prva talijanska gramatika *Leona Batista Albertija Grammatica della lingua toscana* (1437.). Nakon talijanske slijedile su slične renesansne gramatike ostalih europskih jezika koje su pokazale da postoje razlike između latinskog i pojedinog narodnog jezika čime su pojmovi istoga i različitoga ušli u jezični opis. U pretposljednem poglavlju **A brief overview of linguistics since 1600**. V. Law iznosi kratak pregled razvoja lingvistike nakon 1600. Osvrće se ukratko na najvažnije točke u svome povijesnom pregledu, te ističe antiku i renesansu kao važne prekretnice u intelektualnoj i kulturnoj, a time i lingvističkoj povijesti. Navodi kako se u četiri stoljeća nakon renesanse lingvistika u Europi počela razvijati u zasebnim nacionalnim smjerovima pa bi to razdoblje zahtijevalo zaseban pregled.

Ovaj je povijesni pregled europskog jezikoslovlja vrlo vrijedan zbog toga što razvoj temeljnih zasada europskog jezikoslovlja sagledava kao jedinstven i neprekinut proces. Unatoč mnogobrojnim lingvističkim, povijesnim i kulturnim podacima, knjiga je vrlo čitljiva jer slijedi suvremena načela prezentacije znanja. Tomu u velikoj mjeri pridonose tekstualni okviri u kojima se pregledno izdvajaju lingvističke činjenice (npr. *Who wrote the Tekhnē gramatikē*) ili činjenice opće i kulturne povijesti (npr. zlatno doba antike, Biblija, crkvena povijest i kultura, počeci tiska itd.). Znatno znanstveni doprinos povijesti lingvistike čine bibliografski popisi koji slijede nakon svakog poglavlja. Ovu uobičajenu praksu dobrih jezikoslovnih priručnika V. Law unaprijedila je pomnom raščlambom bibliografskih jedinica; od opće literature vezane za pojedino razdoblje, preko popisa monografija i različitih znanstvenih studija do popisa tekstova i gramatika što omogućava uvid i smjernice za daljnje proučavanje. Ova je knjiga, stoga, priručnik koji bi svakom jezikoslovcu mogao poslužiti kao izvor činjenica, ali i smjernica za neprestano znalačko propitivanje vlastitih stavova, što, kako autorica kaže, čini boljeg jezikoslovca i boljeg čovjeka.

Sanja Fulgosi

Zrinka Jelaska, *Fonološki opisi hrvatskoga jezika; glasovi, slogovi, naglasci*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2004.

Autorica Zrinka Jelaska dugo se bavi fonologijom hrvatskoga jezika, nužno zadirući i u fonetiku s jedne, a morfologiju s druge strane. Uz brojne znanstvene i stručne radove u knjigama, časopisima i zbornicima objavila je 1991. knjigu *Generativni opis konjugacijskih oblika*, a 1995. udžbenik *Fonetika i fonologija hrvatskoga jezika s vježbenicom*. Knjigom *Fonološki opisi hrvatskoga jezika: glasovi, slogovi i naglasci*, objavljenom 2004, pretočila je dio svoga dosadašnjega rada na polju fonetike i fonologije i spojila ga s novim. Primjenjujući spoznajni jezikoslovni opis na fonologiju hrvatskoga jezika, predlažući moguća rješenja za neka od uvijek aktualnih pitanja hrvatskoga jezika, npr. slogotvornost i pitanje mjesta naglasaka, vrlo je potanko opisala i nastajanje glasova, posebno onih koji u jezicima svijeta imaju fonološku ulogu nudeći tako vrlo širok okvir za opise i nazive hrvatskih glasova. U njemu je ponudila i 'mali' leksikon stručnoga fonetskoga i fonološkoga nazivlja, koji uključuje i pojmove koji su se dosada označavali samo međunarodnim terminima ili engleskim izrazima.

Knjiga ima 250 stranica i podijeljena je na četiri glavna dijela: *Uvod*, *Glasovi*, *Slog* i *Naglasak*. Ispred tih poglavlja je *Predgovor*, a na kraju knjige se nalazi opsežan popis literature, međunarodna fonetska abeceda, rječnik glasovnoga nazivlja i bilješka o autorici.

U *Uvodu* je ponuden uvid u nekoliko različitih pristupa jeziku, odnosno proizvodnji jezika, kao i objašnjenje zašto se autorica odlučila za spoznajni jezikoslovni pristup kao širi teorijski okvir ove knjige – jer on smatra važnim i samoga govornika, njegove namjere, intuiciju, konceptualizaciju, a ne samo stvarne jezične događaje i njihovu uporabu, odnosno strukture različitih jezičnih oblika te njihovu inačnost vezanu uz različite uporabe. Kategorizacija, jedna od osnovnih ljudski spoznajnih sposobnosti, u središtu je pozornosti ove knjige jer omogućuje razlikovanje fonoloških jedinica. Kategorije su, u skladu s prototipnim pristupom, strukturirane tako da imaju središnji dio i rubna područja čime autorica objašnjava pojave na svim jezičnim razinama. Dakle, pojmovima *prototipno – rubno* moguće je, prema autoričinu mišljenju, opisati prisutnost i odsutnost obilježja pojedinih glasova te odrediti je li neki glas u određenome jeziku uopće fonem ili nije.

Kao metodološki okvir svojemu djelu autorica je izabrala višeglasni, tj. nelinearni ili nelinearni fonološki pristup po kojima se fonološki prikazi mogu promatrati npr. kao pjevana pjesma u kojoj su riječi jedna dionica, a melodija druga. Svaka se od njih može mijenjati i neovisno o drugoj, i u odnosu na promjene koje se događaju u drugoj.

Prvi dio knjige, *Glasovi*, posvećen je tvorbi i ulozi glasova u slogu, načinu, mjestu i vrsti njihova oblikovanja te fonemskom položaju i opisu. U njemu autorica predstavlja novo nazivlje za govorne i glasovne pojmove. Predlaže hrvatske nazive za one fonetske pojmove koji su se dosad označavali samo međuna-

rodnim terminima, primjerice: odječnici (rezonanti), približnici (aproksimanti) te za pojmove za koje su se upotrebljavali engleski nazivi, na primjer: *tap* – dotačnik, *flap* – okrznik. Stvaranje naziva koji dubinski povezuju pojmove i stvari može otkriti i neprikladnost dosada upotrebljivanih koji zaklanjaju pravu bit predmeta, što autorica također čini pokazujući npr. preveliku širinu ili krivo tumačenje već postojećih pojmova. Npr. pokazuje da je stariji naziv *guturali* preširok jer obuhvaća glasove proizvedene grkljanom, ždrijelom i mekim nepcem, a da opis hrvatskoga glasa *h* kao grkljanskoga, odnosno faringalnoga nije prikladan jer je farinks ždrijelo, a ne grkljan. Autorica naglašava da svaki naziv opisuje drugi aspekt pojavnosti nekoga glasa – jedni potječu od proizvodnje, a drugi od slušnog dojma. Najbitnije je da se novi nazivi dobro definiraju i razgraniče, a u tome se mogu pridodati i novi nazivi. Nadalje se opisuju govorne djelatnosti, način i mjesto oblikovanja pojedinih glasova te je dan temeljit sustav postojećih naziva. Autorica se zatim osvrće na fonem te ga promatra kao umni i jezikoslovni pojam, a posebnu pažnju posvećuje hrvatskom dvoglasniku *ie* o kojem se još i danas vode brojne rasprave među jezikoslovcima. Razmatra njegovu fonemičnost, uzimajući u obzir brojne teorije i opise u stranim leksikonima i gramatikama koji na različite načine opisuju narav dvoglasnika te pokušava utvrditi je li dvoglasnik fonem i u svijesti hrvatskih govornika, a upozorava i na brojne nazive koje je dvoglasnik *ie* imao u hrvatskoj povijesti, kako ga izgovaraju izvorni govornici a kako stranci te na kraju zaključuje zašto je fonološki opis s dvoglasnikom teorijski bolji od opisa koji u sastavu ima samo pet otvornika. Kraj prvog dijela posvećen je razlikovnim obilježjima kojima se opisuju glasovi te autorica uspoređuje sustave – strukturalistički, generativni i višeglasni.

Drugo je i najopširnije poglavlje knjige **Slog**, u kojemu autorica prikazuje različite moguće pristupe slogu, odnosno njegovoj strukturi, uključujući stupnjevanje glasova po zvonosti. Dajući višeglasni prikaz sloga, povezuje moguću raspodjelu glasova u slogu (s ograničenjima njihove razdiobe) te dijeljenje riječi na slogove s ostalim razinama fonološkog prikaza.

Slog je određen kao razina prve govorne artikulacije, odnosno najmanja izgovorna jedinica uopće te skup koji ima svoj jezgreni dio i svoje rubne dijelove – pristupe i odstupe. U višeglasnom prikazu sloga dan je osnovni obrazac, a s pomoću podobrazaca prikazane su druge, rubnije strukture sloga koji čine neprilagodene primljenice. Autorica smatra da u obrazac treba unijeti i indeks zvonosti glasova prema kojima se raspoređuju u slogu, pa uz pregled dosad napravljenih ljestvica zvonosti hrvatskih glasova uključuje i vlastite. Ovisno o mogućim i ostvarenim sljedovima u slogu posebna je pažnja pridana i ograničenjima koja određuju moguće ili nemoguće glasovne spojeve. Autorica smatra da pojam ograničenja lakše omogućuje poimanje različitih stupnjeva nego pravila. Mogućnost glasovnoga spoja ovisi o razlikovnim obilježjima tih fonema (ona mogu biti dopustiva, isključiva i snošljiva) budući da neki glasovi imaju veliku, a drugi slabu valentnost u pojedinim položajima u riječi.

I u ovome dijelu knjige autorica razmatra i razgraničuje postojeće te predlaže novo nazivlje. Tako npr. razlikuje pojmove *slovkanje* i *slogovanje*: slovkatiti je isto što i sricati – čitati slovo po slovo, dok je slogovati – dijeliti na slogove

u govorenju ili čitanju hrvatskih riječi. Kao i u prvome dijelu knjige, autorica ponovo ističe kako je nužno razlikovati pojmove *otvornik* – *zatvornik* i *samoglasnik* – *suglasnik* jer slogotvornost smatra nadodsječnim obilježjem, a ne obilježjem glasa/fonema. U ovome dijelu pokazuje zbog čega slogotvorno *r* ne treba smatrati posebnim fonemom – i drugi zatvornici mogu biti slogotvorni, a glasovi ulogu jezgre sloga dobivaju u slogovnome kontekstu.

Zadnje poglavlje knjige, **Naglasak**, određuje prozodijsko svojstvo riječi s pomoću tri obilježja – tona, udara i dužine te ga promatra na različitim jezičnim razinama – riječi, morfema i rečenice. Autorica daje i tipološki pregled naglasnih sustava, koji se najčešće dijele prema naglasnim obilježjima kojima se služe, raspodjeli naglasaka, prozodijskim razinama te ulozi oprjeke i protivštine. Određuje hrvatski naglasni sustav i tumači ga generativnim prikazom. Njega uspoređuje s višeglasnim prikazom, pokazavši sve njegove prednosti: jednostavan je, primjenjiv na različite podjezike jednoga jezika, a ujedno i jasno prikazuje odnose među slojevima. Raspodjelom hrvatskih naglasaka zaokružuje se poglavlje i knjiga općenito, a ono navodi i na danas aktualno i neriješeno pitanje raspoređivanja silaznih naglasaka te razlikovne moći uzlaznih naglasaka. Naglaske na nepočetnim slogovima riječi autorica smatra rubnim pojavama koje se uglavnom vezuju uz riječi stranoga podrijetla, imena i složenica, što nikako ne narušava standardni hrvatski nego ga proširuje. Hijerarhičnost naglasnih obilježja oprimjeruje raslojavanjem naglasaka, odnosno gubljenjem pojedinih obilježja, čime također pokazuje kako spoznajni pristup bolje opisuje i prikladnije predviđa i naglasne pojave. Tako autorica zaokružuje prikaz prednosti spoznajnoga jezikoslovnoga pristupa pred dotadašnjim, iako se poslužila svim njihovim prikladnim dijelovima i postignućima.

Ova knjiga, utemeljena na znanstvenim pretpostavkama i radu, ovoga puta višeglasnim fonološkim pristupom povezanim s kognitivnim teorijskim okvirom, nudi nova rješenja starih problema hrvatske fonologije poput dvoglasnika *ie* i slogotvornoga *r* te ujedno uočava nove probleme koji klasičnim jezikoslovnim pristupima nisu bili uočeni. Nema sumnje da će biti nezaobilazna fonolozima i fonetičarima, te općim lingvistima, kao i svima koji se bave glasovnom stranom nekoga jezika, najviše hrvatskoga. Bit će korisna i studentima kroatistike, lingvistike i fonetike, iako nije udžbenik u klasičnome smislu te riječi. Hvale je vrijedno i sustavno obrađeno nazivlje za glasove i ostale fonološke pojave u jeziku koji do sada nisu imali odgovarajuće istovrjednice u hrvatskome jeziku, ili pak pri njihovu opisu nisu bila uzeta u obzir bitna razlikovna obilježja. Činjenica da je sadržaj knjige izložen na jasan i pristupačan način te da na jednom mjestu nudi i uspoređuje različite teorijske i metodološke pristupe jeziku omogućit će svima koji se žele upoznati s glasovnom strukturom hrvatskoga jezika dobar uvid u njegovu fonologiju.

Maša Musulin

Gabriele Lucius–Hoene / Arnulf Deppermann: *Rekonstruktion narrativer Identität. Ein Arbeitsbuch zur Analyse narrativer Interviews*, 2. Auflage, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.

U posljednje vrijeme u društvenim je znanostima sve veći broj istraživanja koja se deklariraju kao kvalitativna. Riječ je o znanstvenim pristupima kod kojih se empirijski podaci o društvenim fenomenima prikupljaju na temelju iskaza ispitanika dobivenih u sklopu raznih vrsta intervjua. Pri takvim istraživanjima osnovni kriterij pri odabiru ispitanika nije statistička reprezentativnost uzorka s obzirom na cjelokupnu proučavanu populaciju, što je karakteristično za tradicionalna kvantitativna istraživanja, već se na temelju iskaza ispitanika u intervjuiima rekonstruiraju različiti aspekti fokusirane problematike iz perspektive pojedinca. Kvalitativna istraživanja čine važnu okosnicu znanstvene metodologije unutar etnologije, antropologije, sociologije, historiografije, pedagogije i psihologije, a u novije vrijeme i u sklopu sociolingvistike, napose u području istraživanja jezičnih biografija. Među raznim vrstama intervjua u sklopu kvalitativnih istraživačkih paradigmi u zadnjih se petnaestak godina sve češće primjenjuje narativni intervju. Posebno je omiljen kod istraživača biografija koji se u svojim istraživanjima usredotočuju na proučavanje subjektivnih iskustvenih svjetova svojih informanata. Kao takav, narativni se intervju u spomenutom razdoblju pokazao dobrom metodom s obzirom na različita istraživačka težišta i različite skupine ispitanika.

Knjiga *Rekonstrukcija narativnoga identiteta*, podnaslovljena kao *priručnik za analizu narativnih intervjua*, sastoji se od uvodnoga poglavlja i od triju velikih tematskih cjelina, podijeljenih u niz manjih poglavlja. U uvodnome poglavlju (str. 9–14) ukratko se definira koncept narativnoga identiteta, karakterizira namjena knjige i krug potencijalnih korisnika te daju informacije o njezinu ustroju i mogućnostima primjene. Narativni se identitet određuje kao empirijski fenomen koji podrazumijeva one aspekte pojedinčeva identiteta što se prikazuju i uspostavljaju pri autobiografskom pripovijedanju. Inače, sâm koncept narativnoga identiteta utemeljio je francuski filozof Paul Ricoeur, a teorijske aktivnosti usmjerene na elaboraciju i interpretaciju ovoga koncepta rezultirale su nastankom tzv. škole narativnoga identiteta (engl. *narrative identity school*).

Prva tematska cjelina (Dio A) posvećena je temeljima narativnoga identiteta, a obuhvaća sljedeća tri poglavlja: *Autobiografsko pripovijedanje* (str. 17–46), *Narativni identitet* (str. 47–73) i *Konstitucija identiteta u narativnom intervjuu* (str. 77–92). Druga tematska cjelina (Dio B) bavi se temeljima analize teksta, a sastoji se od poglavlja: *Opći temelji interpretacije teksta* (str. 95–108), *Struktura autobiografske priče I: raspored, vrijeme, tema, pripovjedna perspektiva* (str. 109–140), *Struktura autobiografske priče II: tekstne vrste* (str. 141–176), *Mikrostruktura odsječaka teksta: osnovne strategije i analiza pozicioniranja* (str. 177–212), *Mikrostruktura odsječaka teksta: jezično-komunikacijski postupci* (str.

213–270) i *Narativni identitet kao struktura slučaja* (str. 271–290). Treću tematsku cjelinu (Dio C) pod naslovom *Praksa analize teksta* čine poglavlja *Izrada korpusa* (str. 293–316) i *Koraci pri analizi teksta* (str. 317–330). Na kraju knjige nalazi se impresivan popis izvora s više od četiri stotine bibliografskih jedinica te predmetno kazalo.

Kao što je vidljivo iz naslova poglavlja, riječ je o knjizi u kojoj su objedinjeni vrlo različiti teorijski i metodološki pristupi konceptu narativnoga identiteta – od psiholoških i socioloških preko pragmatolingvističkih i komunikoloških pa sve do tekstnolingvističkih, retoričkih i književnoznanstvenih. Budući da se radi o publikaciji koja se može smatrati školskim primjerom interdisciplinarnosti u društvenim znanostima, u ovome ćemo prikazu selektivno opisati najvažnije sastavnice terminološkoga i analitičkoga instrumentarija koji je – prema mišljenju autora knjige – nuždan za promišljanje i rekonstrukciju narativnoga identiteta.

Autobiografsko pripovijedanje

Autobiografsko se pripovijedanje definira kao neknjiževno pripovijedanje neke osobe o sebi samoj te iskustvima i događajima iz njezina života. U autobiografskom pripovijedanju nadilazi se aktualna pripovjedna situacija utoliko što pripovijedani događaji imaju biografsko značenje, a pripovjedaču se pruža prigoda da iskaže nešto važno s obzirom na sebe, svoje iskustvo i svoj svjetonazor. Iako je autobiografsko pripovijedanje svakodnevna komunikacijska praksa, riječ je o vrlo složenom obliku spoznaje i društvenoga postignuća u kojem pripovjedač informira sugovornika o tome kako je doživio određene događaje i iskustva, kako su se ti događaji odvijali, zašto je postao takvim kakvim jest u trenutku pripovijedanja i zašto djeluje tako kako djeluje. Osim informiranja kao primarne funkcije autobiografskoga pripovijedanja, tu su i zabavljanje sugovornika, argumentiranje, opravdavanje te činjenica da pripovjedač svojim pripovijedanjem stječe svijest o sebi i svojim komunikacijskim partnerima.

Ključnom značajkom autobiografskoga pripovijedanja smatra se analognost između redosljeda rečenica u autobiografskoj priči i vremenskoga slijeda opisanih događaja pa se na osnovi linearne kronologije izvodi narativna kauzalnost. Naime, selektirajući iz određenog odsječka vremenskoga tijeka određene događaje i međusobno ih povezujući u fabulu (engl. *plot*), pripovjedač provodi složenu operaciju semantizacije vremenskih sljedova. Prevođenje slijeda događaja u *fabulu* naziva se *fabulizacijom* (engl. *emplotment*). Središte priče jest neki događaj, najčešće neočekivan i neobičan, skandalon, koji izaziva mijenu i čini razdjelnicu između onoga što mu je prethodilo i onoga što će uslijediti. Vremenska mijena što je doživljava pripovjedač i ljudi o kojima pripovijeda događaju se u određenom *ambijentu* (engl. *setting*) što ga tvore prostor i vrijeme: fabula se odvija na određenome mjestu, u određenom vremenu i pod određenim okolnostima. Osim vremenske mijene, fabule, pripovjedača kao pacijensa ili agensa promjene te ambijenta kao određujućih elemenata autobiografske pripovijesti, važnu sastavnicu autobiografskoga pripovijedanja čini retoričko oblikovanje au-

tobiografske priče u kojem se očituje stav pripovjedača o zbivanjima u priči. Dakle, pripovjedač ne samo da izvještava o događajima u koje je bio upleten, nego im pridružuje emocionalno iskustvo i afektivno vrednovanje. Poput bajki ili pak biblijskih priča, autobiografska priča ima evaluativnu komponentu. Oblikovanjem evaluacijske dimenzije pripovjedač se pozicionira u univerzumu moralnih poredaka i društvenih normi, posredujući tako ono što mu je važno i ispravno, odnosno ono od čega se distancira.

Usmjerenost na slušatelja bitna je dimenzija autobiografskoga pripovijedanja koja se očituje u tome da pripovijedano iskustvo nadilazi individualnu razinu (za razliku od unutarnjega monologa) i postaje društvenom činjenicom. Uzimanjem u obzir drugoga, slušatelja, priča za pripovjedača ispunjava funkciju društvenoga priznavanja odnosno mogućnosti da se bude vidljivim i saslušanim. Taj pragmatolingvistički aspekt razvidan je u tome što pripovjedač svoju priču oblikuje onako kako želi da je slušatelj rekonstruira i prihvati. Međutim, da bi se pričom kod slušatelja pobudila barem djelomična identifikacija s pripovjedačem, mora biti ispunjen uvjet da ona slušatelju bude i *razumljiva*.

Postulat razumljivosti priče obuhvaća tzv. kognitivne figure koje služe kao orijentacijski raster s informacijama nužnim za oblikovanje i razumijevanje određene priče. Tu se ubrajaju: uvođenje pripovjedača kao nositelja biografije i drugih osoba; vrijeme, mjesto i okolnosti fabule te prikazivanje niza iskustava i događaja u kojima pripovjedač tematizira aspekte izvanjskih događaja i unutarnjih doživljaja te objašnjava njihov tijek. Osim kognitivnih figura kao svojevrsnih sadržajnih elemenata autobiografske priče, za razumljivost priče važno je dinamično načelo uređenja koje se očituje u vidu tzv. *pripovjednih prisila* (njem. *Zugzwänge der Erzählung*). To su:

- a) prisila kondenziranja (njem. *Kondensierungszwang*), koja se sastoji u tome da pripovjedač iz razloga narativne ekonomije mora pripovijedati samo o onome što smatra relevantnim za svoju priču jer mu komunikacijska situacija ne dopušta da pripovijeda o svemu čega se može prisjetiti;
- b) prisila detaljizacije (njem. *Detallierungszwang*), koje je funkcija da pripovjedač uvjerljivo poveže pojedine dijelove priče, tj. da argumentira njihovu povezanost;
- c) prisila zaokruženosti priče (njem. *Gestaltschließungszwang*), koja se odnosi na činjenicu da priča bude zaokružena struktura, tj. da se učini vidljivom sadržajna i logička funkcija pojedinih narativnih segmenata za značenje sveukupnoga pripovijedanoga događaja.

Narativni identitet

Općenito se pri definiranju osobnoga identiteta razlikuje između tzv. kvalitativnih i strukturalnih aspekata identiteta. Dok kvalitativni aspekti identiteta obuhvaćaju svojstva i predikate s pomoću kojih pojedinac sam sebe definira, kao što su njegove osobine i dispozicije za djelovanje, pripadnost skupinama, uloge i vrednovanja, strukturalni aspekti identiteta podrazumijevaju identitarni kontinuitet i koherenciju kao vidove jedinstva pojedine osobe. Kontinuitet kao

aspekt jedinstva odnosi se na vremensku strukturiranost: kako to da se usprkos vremenskoj mijeni još uvijek smatram istom osobom i kako sam u mijeni vremena postao osobom kakvom sam danas? Dakle, središnja sastavnica identitarnoga kontinuiteta pojedinca jest njegova predodžba o vlastitoj povijesti koja mu omogućava razumijevanje samoga sebe u sadašnjem trenutku. Način na koji si pojedinac tumači prošla iskustva suodlučuje o tome koje buduće opcije i ciljeve djelovanja vidi te kakvo povjerenje ima u svoju buduću sposobnost djelovanja. Za razliku od kontinuiteta kao dijakronijske identitarne dimenzije, pojam koherencije podrazumijeva težnju osobe za jedinstvom kao pitanje unutarne usklađenosti: na koji način mogu različite životne pojave, uloge, aktivnosti, unutarne potrebe i motive uklopiti u vlastitu osobnost, a imajući u vidu činjenicu da su oni često međusobno divergentni? Gledano iz psihološke i psihohigijenske perspektive, uspostavljanje i održavanje koherencije smatraju se ključnim zadatkom pojedinca s pomoću kojega on udovoljava društvenim zahtjevima i individualnoj potrebi za autentičnošću i jedinstvom vlastite osobe.

Prema interakcionističkoj paradigmi identitet se stvara i mijenja u međudjelovanju društvenih očekivanja i socijalizacijskih iskustava s jedne strane te individualnoga odgovora s druge strane, čime se bitno određuje kao društveno konstruiran. Tako su »osobni identitet« za mene i »društveni identitet« za druge tek dvije strane iste medalje jer se identitet uspostavlja u suočavanju pojedinca s njegovim interaktantima u različitim životnim situacijama kao proces odražavanja i pregovaranja. Iz navedenoga slijedi da pojedinac vlastiti identitet ne može konstruirati sam za sebe – ne samo da mu je potrebno priznanje drugih nego su i sredstva s pomoću kojih ga konstruira preuzeta iz socijalizacijskih iskustava i interakcija s drugim ljudima. Isto tako, način uspostave identiteta i njegova kvaliteta odraz su društveno-povijesnih okolnosti: tako se, primjerice, identiteti u zapadnim, postmodernim društvima opisuju kao policentrični odnosno fraktalni identiteti (engl. *patchwork identities*).

Jedno od važnih sredstava za rad na identitetu jest jezik. S jedne strane, on je preferirani medij interpersonalnoga sporazumijevanja te potvrđivanja i ishodavanja našega identiteta u susretima s drugim ljudima. S druge pak strane, on je u isti mah i svojevrsan spremnik konceptualnih resursa za kojima pojedinac poseže radeći na identitetu i poimajući iskustva o sebi samom i o drugima.

U skladu s time identitet se definira kao jezično-simbolička struktura koja je stalno promjenjiva i na kojoj se stalno radi, a s pomoću koje sami sebe razumijevamo u različitim područjima života i s pomoću koje se pokušavamo sporazumjeti eda bismo mogli djelovati i orijentirati se u prostoru i vremenu. Kao semantička struktura samorazumijevanja i sebe kao projekta identitet se može opisati u trima dimenzijama: 1) s obzirom na biografske promjene doživljavanja sebe u vremenskoj dimenziji, 2) s obzirom na vezu između osobe i njezine okoline u društvenoj dimenziji te 3) s obzirom na različite aspekte iskustva sebe u autoreferencijalnoj dimenziji.

Autori ove knjige metodološke i teorijske osnove za elaboraciju narativnoga identiteta preuzimaju iz disciplina kojih je predmet svakodnevna jezična komunikacija. To su s jedne strane sociolingvistika kao disciplina koja proučava

funkcioniranje jezika u društvu te, s druge strane, diskurzivna odnosno narativna psihologija gdje se identitet poima kao »everyday technology of self-construction«. U sklopu ove istraživačke paradigme polazi se od činjenice da se identitet pojedinca uspostavlja u diskurzivnim praksama svakodnevnih interakcija. Potonje se pak određuju kao rutinizirana rješenja za komunikacijske zadatke i probleme u pojedinom društvu, a koja se stalno prilagođavaju novim situacijama. Komunikacijsko određenje identiteta odnosi se prije svega na činjenicu da način na koji pojedinac govori o sebi i drugima te način na koji razgovara s drugima, a u kombinaciji s aspektima njegova identiteta koje sugovornici tematiziraju, prešutno prihvaćaju, modificiraju, dovode u pitanje ili negiraju, bitno određuje njegovo razumijevanje samoga sebe.

S obzirom na sociolingvističko i diskurzivnopsihološko polazište, autori narativni identitet definiraju kao pojavu koja se očituje u konkretnom pripovijedanju u određenoj situaciji kao govorna radnja te koja može postati predmetom konkretne empirijske analize. Stoga narativni identitet nije istovjetan sa sveukupnim identitetom pojedine osobe, nego je riječ o lokaliziranom i situacijom određenom identitetu kao jezičnom i situacijskom postignuću koje može sadržavati samo parcijalne aspekte identitarnih zahtjeva i domena. Pri određenju narativnoga identiteta kao situacijskoga postignuća važno je istaknuti da je u isti mah riječ i o eksplicitnom prikazivanju nekih aspekata pojedinčeva identiteta, ali i o tome da se pojedini aspekti identiteta uspostavljaju u samom činu pripovijedanja. Pripovijedani tekst tako je istodobno protokol i prikazivanja i uspostavljanja identiteta. Pri takvom određenju autobiografsko se pripovijedanje može odrediti kao situacijski definiran, interaktivan rad na identitetu. Pri tome se narativnom identitetu ne pripisuje ontološki status kao nečemu što određena osoba posjeduje, već se on definira kao interaktivan situacijski proces funkcija kojega je samorazumijevanje pojedinca.

Kao empirijski konstrukt narativni se identitet pojedine osobe može analizirati s obzirom na tri dimenzije:

- a) u vremenskoj dimenziji kao niz autobiografskih iskustava koja su međusobno povezana i strukturirana u određenu fabulu i kojima se fabulizacijom daje određeni biografski smisao;
- b) u društvenoj dimenziji kao pozicioniranje pojedinca u društvenom kontekstu, kao uspostavljanje određene slike svijeta te s obzirom na korištenje postojećih kulturnih obrazaca;
- c) u autoreferencijalnoj dimenziji u vidu eksplicitnih i implicitnih autokarakterizacija te s obzirom na autoepistemičke procese.

Konstitucija narativnoga identiteta

Gledano iz epistemološke perspektive, narativni je intervju specifičan način prikupljanja podataka koji ima mnoge zajedničke crte sa svakodnevnom verbalnom komunikacijom, no koji se od nje i bitno razlikuje. Naime, njegove spoznajne mogućnosti proizlaze iz činjenice da se pripovjedač suočava sa zadatkom da ispriča svoju cijelu biografiju. U isti mah, narativni intervju oblikuje posebnu društvenu situaciju sa specifičnim komunikacijskim mogućnostima. U tak-

voj situaciji pripovjedač se kreće između dva pola: s jedne strane prepušta se sjećanjima i njihovoj narativnoj inscenaciji, a s druge se – s obzirom na pripovjedne prisile – prilagođava zahtjevima intervjua kao komunikacijske situacije koja obuhvaća i slušatelja.

Opće osnove interpretacije teksta

Cilj evaluacije narativno–autobiografskih intervjua sastoji se u tome da se rekonstruira način na koji pripovjedač uspostavlja vlastiti identitet. Osnovna metodologija koja se pri tome primjenjuje potječe iz hermeneutike, konverzacijske analize i teorije pripovijedanja. Hermeneutika kao umijeće tumačenja okvir je svake interpretacije i sadržava načela tumačenja tekstova koja su ključna za rekonstrukciju narativnog identiteta. U sklopu konverzacijske analize istražuje se način ustroja razgovora te kako sudionici u njemu uspostavljaju smisao i društvenu stvarnost. Konverzacijska analiza razvila je postupke minucioznog analiziranja protokola razgovora koji se u mnogim aspektima podudaraju s hermeneutičkim načelima. Pripovjedna pak teorija nudi pojmove i postupke koji su bitni za rekonstrukciju pripovjednih struktura. Na temelju ovih triju disciplina autori knjige ekstrahiraju i elaboriraju sedam općih načela obrade teksta. To su usredotočenost na podatke, rekonstrukcijski stav, podrazumijevanje smislenosti, promatranje na više razina, sekvencijalna analiza i kontekstualnost, cirkularnost i stvaranje koherencije te eksplikativnost i argumentativnost. Načelo *usredotočenosti na podatke* podrazumijeva činjenicu da je rekonstrukcija narativnoga identiteta strogo empirijski pristup kojega je predmet istraživanja identitet pripovjedača reprezentiran i konstruiran u narativnom intervjuu, a ne neka psihička stvarnost koja mu je u pozadini ili pak kakva »objektivna« biografija. Za razliku od svakodnevnoga razumijevanja, svrha znanstvene rekonstrukcije nije u činjenici da se jezični iskazi interpretiraju što brže i ekonomičnije, već je riječ o tome da se pojave u tekstu koje se čine samorazumljivima konstantno očuju i preispituju s obzirom na moguća tumačenja. U tome se odražava načelo *rekonstrukcijskoga stava*. Načelo *podrazumijevanja smislenosti* temelji se na pretpostavci da je u načelu svaka pojedinost u tekstu smisljeno motivirana te da ima određenu funkciju kod odvijanja razgovora. Kod načela *promatranja na više razina* polazi se od činjenice da pojedini odsječak teksta može funkcionirati na nekoliko razina: za narativni identitet to su vremenska, društvena i autoreferencijalna razina. Budući da se uspostava smisla, a time i narativnoga identiteta, tijekom intervjua odvija kao vremenski proces, rekonstrukcija narativnoga identiteta provodi se u formi sekvencijalne analize. Jezično oblikovanje pojedinih odsječaka teksta uvijek je usko povezano s aktualnim kontekstom u kojem se intervjua odvija pa pri njihovoj analizi taj kontekst također treba uzeti u obzir. Smisao ovih zapažanja odražava se u načelu *sekvencijalne analize i kontekstualnosti*. Načelo *cikularnosti* očituje se u činjenici da pri rekonstrukciji narativnog identiteta postoji cirkularnost između početnoga razumijevanja i rezultata istraživanja s jedne strane te između razumijevanja pojedinih dijelova i strukture slučaja s druge. *Koherencija* pak podra-

zumijeva povezanost dviju varijabli odnosno pojavu da se jedna varijabla adekvatno može razumjeti samo uzimanjem u obzir druge varijable. Načelo *eksplicitnosti* odnosi se na potrebu eksplicitnoga i preciznoga formuliranja znanstvenih interpretacija, dok načelo *argumentativnosti* sugerira nužnost da istraživač temeljito obrazloži zašto se u određenom slučaju odlučio baš za određenu, a ne neku drugu interpretaciju.

Iako pri analizi dobivenih podataka istraživač ne postavlja apriorne hipoteze, potrebno mu je pozadinsko znanje kojega se valjanost i relevantnost trebaju ovjeriti na dobivenim podacima. Ono se temelji na svakodnevnim i etnografsko–povijesnim znanjima, spoznajama o jezično–komunikacijskim fenomenima i drugim teorijskim koncepcijama.

Makrostruktura autobiografske priče

Za rekonstrukciju narativnoga identiteta na osnovi autobiografskoga pripovijedanja važan je način kako pripovjedač raspoređuje svoj prikaz u segmente, kako se odnosi prema dimenziji vremena, kako oblikuje teme, kojim se pripovjednim perspektivama služi te kako sadržaje koje želi posredovati pretače u određene tekstne vrste.

Analizom segmentalne strukture autobiografske priče mogu se rekonstruirati narativne granice između pojedinih nizova događaja ili životnih faza odnosno moguće je odrediti makrostrukturu autobiografske priče. Nove pripovjedne jedinice jezično se signaliziraju tzv. markerima rasporeda kao što su, primjerice, elementi razgraničenja (»a onda«, »zatim«, »nadalje«), apstrakti kao sažetci sadržaja onoga što slijedi ili pak preambule u kojima se evaluira sadržaj onoga što će uslijediti. Osim određivanja narativnoga rasporeda autobiografske priče u vidu segmentalnih granica i nizova segmenata, analizom tematsko–sekvencijalne strukture mogu se utvrditi povodi odnosno objašnjenja biografskih rezova, nadredene i podredene tematike, suprasegmentalne veze te glavne i sporedne pripovjedne linije.

Tematska pak analiza autobiografske priče omogućava spoznaje o tome koji su sadržaji iz pripovjedačeve perspektive uopće vrijedni spomena i detaljnoga narativnoga prikaza. Nadalje, ona je pretpostavka za uvrštavanje prikazanog iskustva u širi kulturalni okvir, za stjecanje uvida u individualne modifikacije konvencionalnih tema te za razumijevanje upotrebe određenih interpretacijskih obrazaca.

Kada se pomnije promotri tekst autobiografske priče, razvidno je da pripovjedač ne samo da »pripovijeda« u smislu prikaza biografskih mijena tijekom vremena, nego da na mnogim mjestima uopće nema vremenske mijene: pripovjedač informira o stvarima, opisuje životne prilike ili osjećaje, procjenjuje stvari, osobe, situacije i djelovanja, objašnjava odluke, opravdava vlastite postupke, razvija teorije o sebi i svijetu.

Iako je kod narativnoga intervjua riječ o samosvojnomo komunikacijskom postupku sa specifičnim pravilima interakcije i posebnim zahtjevom za formuliranjem autobiografske priče, on se realizira u vidu različitih tekstnih vrsta. U tom smislu bitno je razlikovanje između sveukupnosti »autobiografskoga pri-

povijedanja» kao natpojma za opis svekolikoga komunikacijskoga događaja i »pripovijedanja« kao specifično dijakronijskog prikazbenog oblika unutar sveukupne autobiografske priče. U autobiografskom pripovijedanju najvažnije su sljedeće tri tekstne vrste: a) pripovijedanje u najširem smislu kao prikazivanje događaja, b) opisivanje kao prikazivanje odsječaka svijeta te c) argumentiranje kao teorijska apstrakcija u vidu vrednovanja, objašnjavanja i problematiziranja. U pravilu, ove se tekstne vrste u autobiografskom pripovijedanju ne pojavljuju izolirano, nego se međusobno isprepleću.

Mikrostruktura odsječaka teksta

Mikroanaliza pojedinih odsječaka autobiografske priče provodi se pošto je obavljena makroanaliza rezultat koje je rekonstrukcija globalne kronološke i tematske strukture te dinamike izmjena vremenskih perspektiva i tekstnih vrsta. Osnovna strategija mikroanalize jest sekvencijalna obrada teksta (»redak po redak«), pri čemu istraživač pokušava na temelju empirijskih podataka iz fokusiranoga odsječaka priče dati odgovor na sljedeća pitanja: 1) Što se prikazuje? 2) Kako se nešto prikazuje? 3) S kojom se namjerom to nešto prikazuje u ovom trenutku baš na jedan, a ne na neki drugi način? Dok se prvo i drugo pitanje odnose u prvom redu na sadržajne i retoričke aspekte analiziranoga odsječaka, treće pitanje podrazumijeva pragmatičke aspekte pripovijedanoga. Pri rekonstrukciji potonjih načelšeće se koriste sljedeće analitičke procedure: varijacijski postupci (zamjena, izostavljanje, premještanje, dopunjavanje), analiza konteksta, analiza pripovjedačevih očekivanja spram slušatelja te analiza stvarnih slušateljevih reakcija.

Druga važna strategija mikroanalize odsječaka teksta jest opis različitih vrsta pozicioniranja koje obuhvaća jezične radnje kojima sudionici u komunikaciji jedni drugima pridružuju određene društvene pozicije i identitete. Stoga se analiza činova pozicioniranja smatra jednom od ključnih procedura pri rekonstruiranju narativnoga rada na identitetu.

* * *

Priručnik *Rekonstrukcija narativnoga identiteta* u prvom je redu namijenjen istraživačima iz društvenih i humanističkih znanosti koji na temelju nestrukturiranih narativnih intervjua proučavaju procese prikazivanja i uspostavljanja identiteta svojih informanata. No gledano i iz lingvističke perspektive, ovaj priručnik je dvojako zanimljiv. S jedne strane, u njemu će sociolingvisti, a napose istraživači jezičnih biografija, naći širi teorijski okvir za kontekstualizaciju vlastitih istraživačkih postupaka. S druge pak strane, ova knjiga nudi minuciozno razrađen i opisan metodološki instrumentarij kojega su važne sastavnice konverzacijska analiza, retorika i tekstna lingvistika. Naime, bez obzira na to što se koncept identiteta tradicionalno proučava u sklopu psihologije i sociologije, njegovo je suvremeno, interakcionističko poimanje bitno određeno konceptom jezičnoga djelovanja. Tako ovo djelo nije samo priručnik o rekonstrukciji narativnoga identiteta, nego i knjiga o jeziku kao organonu.

Velimir Piškorec

Claude Hagège, *Zaustaviti izumiranje jezika*, Disput, Zagreb, 2005.

Knjiga *Zaustaviti umiranje jezika* (u izvorniku: *Halte à la mort des langues*) francuskog lingvистa i profesora teorijske lingvистike na Collège de France, Claudea Hagègea bavi se pojavom ubrzanog izumiranja jezika koju je nedavno i UNESCO stavio u svoj program djelovanja. Ta pojava u najnovije vrijeme poprima dramatične i tragične razmjere kao popratna pojava demografskog izumiranja mnogih malih naroda i kulturnih skupina, ali i zbog nekih drugih civilizacijskih i globalizacijskih tendencija. Ona se može usporediti sa suvremenim nestajanjem brojnih životinjskih i biljnih vrsta pa se po tome sadržaj ove knjige može svrstati u ono što se odnedavno naziva **ekolingvистika**. To ubrzano nestajanje jezika i predviđanja o vrlo bliskom nestanku gotovo 50% sadašnjih jezika nametnulo je razmišljanja i djelovanja o mogućem sprječavanju izumiranja odnosno očuvanju ugroženih jezika.

S obzirom na aktualnost teme, bilo je samo pitanje vremena kada će se oglašiti i Claude Hagège, lingvист koji se je i dosada u nekoliko navrata dokazao kao znanstvenik koji uspješno i na pristupačan način povezuje temeljna znanstvena istraživanja s aktualnim kretanjima u društvu. O tome svjedoči nekoliko njegovih knjiga. Prva od njih pod naslovom *L'Homme de paroles* bila je najčitanija knjiga u Francuskoj 1985. To je jedinstven slučaj za jednu knjigu iz lingvистike. U njoj autor raspravlja o jeziku kao sredstvu komunikacije (homo loquens, dijaloški čovjek) u jednom društvu opsjednutom komunikacijom, dijalogom, pregovorima. Prijevod te knjige nije, na žalost, u Hrvatskoj našao izdavača. Druga knjiga, *Le Souffle de la langue: voies et destins des parlars d'Europe* (1992), govori o jezicima Europe i mogućoj jezičnoj politici u Europskoj uniji i svladavanju jezičnih barijera unutar nje. Naime, poznato je da je jezična raznolikost Europe ono što ju čini bogatijom ali i ranjivijom u odnosu na Sjedinjene Američke Države kojima ujedinjena Europa namjerava konkurirati. Treća knjiga koja se izravno odnosi na problem jezika u Europi nosi naslov *L'Enfant aux deux langues* (1996). U njoj autor iznosi svoje poglede na politiku nastave (učenja) stranih jezika u ujedinjenoj Europi. Dvije posljednje knjige samo su pristupačniji način iznošenja onog što je Hagège u suradnji s I. Fodorom istražio i objavio u 6 svezaka pod naslovom *La réforme des langues: histoire et avenir/ Language Reform: History and Future*, Hamburg, Buske, 1983–1994.

C. Hagège je profesionalno i sudbinski bio predodređen za temu o umiranju i rađanju jezika u današnjem svijetu. S jedne strane on je proučavao na terenu jezike od Britanske Kolumbije, preko Afrike, Melanezije sve do Polinezije. U tim istraživanjima susreo se osobno s ugroženim jezicima. S druge strane, svojim podrijetlom iz obitelji tuniških Židova sudbinski je vezan za oživljavanje hebrejskog jezika, čemu je posvećena cijela X. glava (213–268).

Osnovno obilježje knjige *Zaustaviti umiranje jezika*, kao i ostalih popularno pisanih njegovih djela, jest znanstvena utemeljenost i dokumentiranost, interdisciplinarnost, povijesna dimenzija i općelingvistički okvir u koji autor smješta

aktualnu temu. Tako je tema knjige bila povod autoru da aktualizira dvije važne teme iz povijesti lingvistike:

- **Vitalistička teorija** o jeziku kao živom biću iz druge polovice XIX. st. pod utjecajem darvinizma, u učenju Schleichera i Hovelacquea;
- Opoziciju **langue/parole** F. de Saussurea, koja mu je poslužila za nianširanje pojma o mrtvim i ugroženim jezicima.

Te dvije teme autor će razvijati kroz cijelu knjigu na mnogobrojnim primjerima jezika cijeloga svijeta koje autor uzima iz svoje bogate dokumentacije ili iz obilne bibliografije. Knjiga počinje raspravom o izumiranju jezika od rimskih vremena do danas a završava opširnim poglavljem o oživljavanju hebrejskog jezika, o oporavku norveškoga, stvaranju kreolskih jezika i – **političkom promaknuću hrvatskoga jezika**.

U već spomenutoj X. glavi koja nosi naslov »Hebrejski: od života do smrti; od smrti do života« autor daje kratku povijest hebrejskog jezika od predbiblijskih tragova, klasičnog doba hebrejskog jezika (X–VII. st. pr. K), njegov odnos sa susjednim jezicima, osobito s aramejskim jezikom u babilonskom sužanjstvu i nakon njega, pojavu mišnaitskog kao govornog jezika Židova nakon što je hebrejski postao isključivo obredni jezik. Nakon što je nabrojio sve jezike kojima su Židovi govorili u dijaspori, autor s mnogo više pojedinosti govori o životu i radu Eliezera Pelermana, poznatijeg pod prezimenom Ben Jehuda (1858–1922), usko vezanog za stvaranje države Izrael i uskrsnuće hebrejskog jezika. To je dramatična ne samo politička nego i sociolingvistička priča u kojoj je možda veće čudo od stvaranja države Izrael oživljavanje i za standardnu uporabu osposobljavanje jednog već više od dva milenija mrtvog, ali u pismu sačuvanog obrednog jezika. A problem nije bio toliko u zastarjelosti koliko u obrednoj namjeni hebrejskog jezika. Njegova sekularizacija, uporaba u svakodnevnom životu i u službenim prilikama, mnogima je izgledala kao svetogrđe. Ni konkurencija jidiša i džudezima nije spriječila da se hebrejski proglasi 31. kolovoza 1918. službenim jezikom Palestine, uz arapski i engleski.

A što se tiče »političkog promaknuća hrvatskog jezika«, treba, uvodno, napomenuti da ono nije samo političko niti je isključivo vezano za »nedavno stečenu neovisnost«. To je mnogo duža i ozbiljnija priča. Pa ipak, iako u dosadašnjim Hagègeovim naziranjima na hrvatski jezik ima dosta nedorečenosti, parcijalnih znanja i »vrludanja«, dobro je da ih hrvatska znanstvena javnost upozna. Za Hagègea, kao i za većinu stranih autora, povijest hrvatskog jezika, koji oni ne poznaju izvan okvira onoga što oni znaju kao »srpsko–hrvatski« (Serbo–kroatish, serbo–croate, serbo–croatian) počinje mitske 1850. ili najkasnije s Tomom Maretićem i pobjedom zagrebačkih vukovaca. Odatle i njihovo uvjerenje da hrvatski kojim danas govorimo nastaje iz (njihova) srpsko–hrvatskog. Amblematičan naslov u tom smislu je *Eine Sprache viele Erben* (Jedan jezik mnogi nasljednici) Miloša Okuke, namijenjen germanofonskom čitateljstvu. Naravno, takvi autori ne znaju ili, što je još gore, ne žele znati za gramatiku Bartula Kašića iz 1604, ako već ne znaju da je hrvatski u to doba trebao biti jezik katoličkih misionara u slavenskim zemljama (v. S. Krasić, *Pape i hrvatski jezik*, 2004), činjenica koja, izgleda, nije posebno zaintrigirala ni našu širu znanstvenu i os-

talu javnost. Za ovakvu zaboravljivost ili ignoranciju danas se može dobiti ne samo u inozemstvu nego i na hrvatskim sveučilištima redovita profesura! Pa ipak, znanstveni dijalog s autorom široke čitateljske publike, kao što je C. Hagège, može biti od koristi za kroatistiku (ako to naše kroatiste još zanima) jer je on od onih koji ne skrivaju svoja znanja i mišljenja, uvijek spreman na dijalog. A takvi su često zahvalni sugovornici. U tom smislu treba ozbiljno shvatiti poruku Roberta D. van Valina, koju je svojevremeno prenio jedan hrvatski dnevnik: »Ali ako on /hrvatski/ ne uđe u opće jezikoslovlje, neće doprijeti do većine znanstvenika. Važno je da se time pozabave i opći jezikoslovc, a ne samo stručnjaci za slavenske jezike. I to zato što će pitanje o hrvatskome jeziku doista postati predmetom opće rasprave pod pravim imenom.« Poruka je sasvim jasna: za promidžbu hrvatskog jezika izvan granica nisu dovoljni samo lektorati na stranim sveučilištima; potrebno ga je promicati u znanstvenim časopisima, objavljivanjem solidnih gramatika i rječnika hrvatskoga jezika namijenjenih određenim jezičnim područjima, prevodenjem kapitalnih djela o hrvatskom jeziku na strane jezike *ad usum* sveučilišnih sredina, jer u njima vlada još uvijek najveći otpor hrvatskom jeziku.

Na samom kraju svoje knjige, neposredno prije Zaključka, Hagège iznosi jedan pomalo neočekivani argument u korist hrvatskog jezika. Taj bismo argument nazvali ekološkim, a nalazi se u dvjema pretposljedn timeričenicama poglavlja »Političko promaknuće jezika kao čimbenik obnovljenoga života: suvremena povijest hrvatskoga«; one glase:

»Zasad možemo smatrati da Hrvati političkim promaknućem svoga jezika, koji je posljedica nedavno stečene neovisnosti, u ovome času Europi daju jedan jezik više.« (282)

U kontekstu tematike knjige ova tvrdnja ima pozitivni predznak. Jer, koliko god ekološki argument bio efemeran, on je u »duhu vremena« i teme knjige. Istini za volju, ne radi se o tome da Europa dobiva »jedan jezik više«, nego da taj jezik konačno (ili ponovno) priznaje kao svoj. To nas podsjeća na onu poznatu očajničku rečenicu: »Pa Hrvatska je oduvijek u Europi!« Da, ali nije i u Europskoj uniji! A da bi tamo dospjela, mora doslovno proći kroz čistilište, kroz uvijek nove kušnje. Kao da se ne vidi kraj zahtjevima za novim dokazima, ali i novim poniženjima. Treba još provjeriti krije li se zaista hrvatski iza znaka H u popisu jezika u Odjelu za prevodenje Europskog parlamenta u Bruxellesu, kao što to tvrde njegovi dužnosnici, i što treba napraviti ako su te tvrdnje istinite.

Međutim, nešto prije u istom poglavlju autor je iznio i jedan uvjet:

»Ako se još dugo nastave sadašnji hrvatski naponi za stvaranjem norme koja bi bila što je moguće različitija od srpskoga, tada nije isključeno da ćemo jednoga dana – budući da će komunikacija biti otežana – morati reći kako se radi o dvama različitim jezicima.«

Nisam osobno siguran da su Hrvati svjesni ovog uvjeta i ovih očekivanja stranih lingvista. Nisam čak siguran da ih to uopće još zanima. Misle da je politika sve riješila. Beata simplicitas! Jer, nije dovoljna samo politika pa ni

jezična politika da bi se jedan jezik osposobio za samostalnu i prepoznatljivu funkciju u svom društvu i u svijetu. Otklon od srpskog i kriterij sporazumijevanja su nezaobilazne teme kad je riječ o hrvatskom jeziku u stranim jezikoslovnim krugovima. Za mnoge strane jezikoslovce, među njima i Hagègea, jedan od »dokaza« da su hrvatski i srpski jedan jezik jest i činjenica da se Hrvati i Srbi sporazumijevaju bez prevodenja i prevoditelja. Na tom se uvjerenju temelji i praksa Haškog suda gdje se okrivljenim Hrvatima s engleskog prevodi na srpski a da njihovi branitelji ne ulažu prigovor na očevidnu jezičnu diskriminaciju u vrlo delikatnom slučaju kao što je to sudski proces. Praksa Haškog suda nije daleko od uvjerenja nekih stranih jezikoslovaca da se ne samo Hrvati i Srbi nego i svi Slaveni mogu razumjeti govoreći svaki svoj jezik! Osobno sam susreo jednog takvog indoeuropeista. Doista, za Hrvate se može reći da su se u prošlosti jako dobro razumijevali s Talijanima, Austrijancima, Mađarima, već prema tome jesu li živjeli u Dalmaciji i Istri, Medimurju, Zagorju ili Slavoniji gdje su dugim stoljećima vladali govornici stranih jezika. Svi su narodi i narodnosti bivših Jugoslavija razumjeli srpski čak i kad su ga nazivali srpsko-hrvatskim, među njima Albanci, Mađari, Talijani, Turci i ostali. (Oni su svi zadržali pravo na svoje (manjinske) materinske jezike. Jedino su Hrvati i Crnogorci trebali ostati bez svojih jezika; njima se uporno pokušavalo i pokušava zaniijekati pravo na vlastiti jezik.) Toliko o kriteriju sporazumijevanja i njegovoj praktičnoj vrijednosti i teorijskoj vrijednosti, te o onome što treba uraditi da bi strani lingvisti shvatili problem odnosa hrvatskog i srpskog jezika. A što se tiče otklona od srpskoga, to je prije svega pitanje nutarnjeg uređenja hrvatskoga jezika, neovisno o mišljenju stranaca. Oni će nam i dalje prigovarati što smo *aerodrom* zamijenili *zračnom lukom* iako u njihovu jeziku *aerodrom* ne znači »zračna luka« pa ih to ne bi trebalo zbunjivati!

Nakon početnog uzleta u Hrvatskoj je pokušaj odmaka od srpskoga propao na području općeg rječnika pod udarom »zagađivača« i »ogadivača«. Persiflaža i politikantska denuncijacija glavne su metode borbe protiv bilo kakvih inovacija u hrvatskom leksiku. Imali smo tako priliku slušati predsjednika Sabora i predsjednika Vlade kako govore ekavicom, ministra financija koji govori *milijon*, itd. itd. Nema više »preplašenih izvornih govornika«! Jezik je ponekad nalik na košulju: ako je dugo nosite, naviknete se na nju makar bila i tuda. A Hrvati su se nanosili tuđih košulja. Bilo bi vrijeme da konačno obuku jednu skrojenu po vlastitoj mjeri po kojoj će biti prepoznatljivi i koju im nitko ne će svojatati ili osporavati.

Ostala je bila još terminologija, strukovno nazivlje, i prevodenje »europske pravne stečevine« kao rijetka prilika sustavnog rada na dogradnji funkcionalne sposobnosti hrvatskog jezika. No taj je posao privatiziralo bivše Ministarstvo europskih integracija, danas u sastavu Ministarstva vanjskih poslova. Taj se posao odvija u priličnoj tajnovitosti, daleko od očiju znanstvene javnosti. Sam posao sigurno otežava i konfuzno stanje u jezikoslovnim i općenito društvenim krugovima. Njemu sigurno ne pogoduje načelo koje je izrekao jedan profesor prava: »Pravo pravnicima, jezik jezikoslovcima.« Kao da se pravnici ne služe jezikom, nego nekim apstraktnim, izvanzemaljskim sustavom znakova? A načelo bi trebalo biti: uska i stalna suradnja specijalista pojedinih područja i jezi-

koslovaca, u koordinaciji s uredom za terminologiju, koji u Hrvatskoj ne postoji niti će ga ikada biti, ako potraje sadašnje naziranje na jezično zakonodavstvo. I dalje će se netko rugati terminologiji i etimologiji (v. *Jezik i sloboda*), i dalje će se posebnim zakonom uređivati uporaba manjinskih jezika u Hrvatskoj, a uporabu službenog jezika regulirat će Zakon o trgovačkim društvima i slični zakoni koji samo usput jednim člankom dotiču uporabu jezika. Međutim, terminologija i jezično zakonodavstvo još su daleko od središta zanimanja onih koji su preuzeli brigu za opće dobro. Na dnevnom redu struke i politike još uvijek je pravopis. Neki kažu i pravopisni rat. Bolje reći, pravopisni kaos. Anketu o pravopisu u *Vijencu (Jezik na križu)* pokazala je svu zbnjenost jezikoslovaca, ali i potpunu dezorijentiranost književnika i pisaca. A najčešće se raspravlja o sporednim jezičnim problemima, ali su, izgleda, u pitanju velika načela. Jer, ustrajavati na *neću* znači zastupati fonetski pravopis s tendencijom prema fonetskoj transkripciji! Ishod ovog pravopisnog rata nije lako predvidjeti niti što će u njemu presuditi. No dobro je podsjetiti da Francuzi i danas žale što nije uspjela pravopisna reforma Louisa Meigreta u XVI. st. A o sudbini Meigretove pravopisne reforme nisu odlučivali zdrav razum i raspoloženje javnosti ili umjetnika riječi, već jedan privatni izdavač! Svaka sličnost s našim prilikama je slučajna.

Samo zbog ove teme knjigu je vrijedilo prevesti na hrvatski jezik. Druga mogućnost koju tematika ove knjige pruža jest da se čitava povijest hrvatskog jezika od 1850. do 1990. smjesti u okvire pokušaja lingvocida i borbe protiv izumiranja, nestanka s kulturne karte Europe, s elementima samoubilačkog nagona. Što je nego lingvolid tvrdnja da je hrvatski zapadna varijanta srpsko-hrvatskog, ili pak srpski jezik kojim govore Srbi katoličke vjeroispovijesti? Što je nego pokušaj samoubojstva popis izvora za prvo izdanje Maretićeve *Gramatike i stilistike hrvatskog ili srpskog jezika*? A tek pisanje ekavicom Krleže, Krkleca, Šimića, Ujevića i ostalih poslije Prvog svjetskog rata i oponašanje srpskog političkog rječnika od strane hrvatske političke elite nakon Drugog svjetskog rata. Sudbina hrvatskog naroda i jezika odvijala se posljednja dva stoljeća u znaku 3 B (Beč, Budimpešta, Beograd) a na vidiku je i četvrto B (Bruxelles). Jesmo li spremni napraviti ono što hrvatskom jeziku dugujemo i što od nas očekuju strani lingvisti kao Claude Hagège?

Vjekoslav Čosić

Ranko Matasović, *Jezična raznolikost svijeta. Podrijetlo, razvitak, izgledi.* Algoritam, Zagreb, 2005.

Čini se da je jezična raznolikost oduvijek bila predmetom ljudske radoznalosti. Vjerojatno otkako postoje ljudske zajednice svjesne sebe, ljudi su sebi postavljali pitanje zašto različite skupine ljudi govore različitim jezicima, a istodobno su pokušavali nazreti kakve bi posljedice imalo kada bi svi ljudi govorili jednim istim jezikom. Tako ni najstariji očuvani tekstovi, poput Biblije (Knjiga

postanka) te nekih šumerskih i babilonskih zapisa, nisu usamljeni primjeri pokušaja da se dode do kakva–takva odgovora na pitanje o jezičnoj raznolikosti. S druge strane, nedvojbeno je da su se različite kulturne (i jezične) zajednice prema jezičnoj raznolikosti različito odnosile, kao što se i danas odnose različito. Na temelju razlike »kako govorimo mi« i »kako govore oni drugi« Stari su Grci svijet dijelili na Helene, koji govore grčki, i Barbare, koji govore drugim, stranim jezicima, koje nije moguće uvijek razumjeti, koji čudno zvuče. Ako je etimologija naziva Nijemac, njemački pouzdana, i Slaveni su razdjelnicu prema Germanima (odnosno »strancima«) odredili na temelju razumljivosti, odnosno nerazumljivosti jezika. I Latini su bili sumnjičavi prema drugim, nelatinskim jezicima i njihovim govornicima, a uvjet za punu integraciju takvih skupina u rimske oblike organizacije života bio je da one prihvate latinski jezik. No Rimljani su istodobno visoko cijenili jezik Grka, koji su im gotovo u svemu – u kulturi, znanosti, umjetnosti i umijećima – bili uzorom, pa je stoljećima poznavanje grčkoga i grčke kulture bilo u Rimu znak društvene istaknutosti.

Jednako je tako općepoznato da su u određenim povijesnim razdobljima kameniči jezične raznolikosti nerijetko bivali preplavljeni pa onda izbrisani od kakva drugog jezika (mnogobrojne predlatinske jezike Rimskog Carstva najprije je preplavio pa onda uglavnom pomeo latinski), kao i to da su se tijekom povijesnoga razvoja mnogi veliki i jedinstveni jezici raspali na veći broj novih jezika. No konačna i pouzdana odgovora na pitanje o tome zašto ljudi govore različitim jezicima, ili zašto svi ne govore istim jezikom, i nije moglo biti jer je takav odgovor zahtijevao i odgovor na pitanje o nastanku jezika uopće; unatoč davnašnjemu zanimanju, do najnovijega se doba najčešće davalo za pravo biblijskim i sličnim rješenjima. Štoviše, kako su se odgovori na postavljeno pitanje nerijetko donosili bez provjerljivih argumenata ili na temelju puke fantazije, neka znanstvena lingvistička društva potkraj XIX. st. zabranjivala su svojim članovima da se bave podrijetlom i evolucijom ljudskoga jezika (jezične djelatnosti).

Pitanje jezične raznolikosti istodobno je složeno i slojevito, a nerijetko duboko zadire u područja koja nisu strogo lingvistička, ili uopće ne pripadaju lingvistici. Iako je lingvistika oduvijek proučavala pojedine aspekte jezične raznolikosti (primjerice poredbeno–povijesna lingvistika), vjerojatno se složenošću samoga predmeta može objasniti to što do najnovijega doba nije bilo sustavnijih djela koja bi taj kompleks pitanja nastojala zahvatiti u cjelini, u svim njegovim aspektima, a takva su djela još i danas rijetka. Knjiga Ranka Matasovića koju imamo pred sobom jedna je od njih. Osim Predgovora, Uvoda, popisa Literature i Kazala, knjiga je artikulirana na 6 poglavlja (Podrijetlo jezične raznolikosti, str. 19–60; Granice jezične raznolikosti, str. 61–103; Razvitak jezične raznolikosti, str. 105–150; Lingvistička povijest svijeta, str. 151–224; Rušenje babilonskog tornja, ili budućnost jezične raznolikosti, str. 225–256; Zaključak, str. 257–260). Čitatelje valja upozoriti da je popis Literature na kraju knjige (str. 261–271) osobito važan zbog toga što iz goleme produkcije studija, članaka i knjiga o ovoj i srodnim temama donosi vrlo funkcionalan popis novijih relevantnih djela (dakako, u popisu dolaze i 'klasični' radovi tradicionalne i moderne tradicionalne lingvistike).

Iako Autor ističe da je o pitanju jezične raznolikosti nastojao pisati tako da tekst bude dostupan širemu krugu čitatelja, a ne samo lingvistima, treba odmah istaknuti da se knjiga doista čita kao vrlo zanimljivo štivo, ali da istodobno – unatoč pristupačnu načinu izlaganja – ostaje strogo u okvirima lingvistike kao znanosti, ne simplificirajući činjenice. O nezahvalnosti svojega (u određenom smislu riječi pionirskoga) posla, što zbog složenosti teme što pak zbog goleme količine novih radova o pojedinačnim pitanjima koji se neprestano objavljuju, Autor je upozorio već u Predgovoru, a na teškoće s kojima se istraživač u takvu poslu nužno sukobljuje usputno se upozorava i u samom osnovnom tekstu. Autor se, kako u Uvodu navodi, trudi o cijeloj problematici izložiti ono što se o njoj, pri današnjem stanju znanosti (odnosno znanosti), može koliko–toliko pouzdano znati. Pritom redovito više nastoji dobro postaviti pitanja koja se iz tematike nameću nego dati gotove i kategorične odgovore na pojedina od njih. Uostalom, i osnovna pitanja koja su postavljali stari tekstovi Bliskoga istoka i poslije danas se mogu i bitno drugačije postaviti. U Uvodu se također definira sam pojam jezične raznolikosti. Razlikuje apsolutnu jezičnu raznolikost (oko 6000 jezika neravnomjerno je raspoređeno u svijetu pa je, primjerice, na prostoru Papuanske Nove Gvineje više nego 6 puta veći broj različitih jezika nego na gotovo 24 puta većem prostoru današnje Europe; ovdje je, naravno, sekundarno pitanje što se to pod posebnim jezikom/jezicima razumije), zatim dolazi jezična raznolikost koja je uvjetovana genetski (različiti jezici koji su se razvili iz zajedničkoga prajezika, iako tako nastali jezici nisu obično jednako različiti među sobom niti se u jednakom stupnju razlikuju od jezika ishodišta; i u genetskom je smislu Europa najmanje razmrvljena), a na kraju se navodi i tipološka raznolikost, gdje se ističe kako jezici različita genetskoga podrijetla mogu, spletom različitih razvojnih okolnosti ili pak konvergencijom na određenom prostoru, razviti niz zajedničkih obilježja.

U poglavlju 'Podrijetlo jezične raznolikosti' raspravlja se na temelju suvremenih spoznaja različitih znanosti (biologije i antropologije, genetike, znanosti o evoluciji itd.), pa i lingvistike, o nizu pitanja koja se tiču naravi komunikacije među bićima i posebno ljudskoga jezika. Iako ljudski jezik (ljudski jezici) nije jedina vrsta jezika, jer i životinje posjeduju sustave za komunikaciju (svojevrsne jezike), on pokazuje niz svojstava koja ga čine komunikacijski djelotvornijim od drugih (sličnih?) sustava. Važno je pritom istaknuti da se komunikacija uvijek odvija među genetski blisko srodnim pripadnicima iste životinjske vrste, prirodna se pak selekcija – unutar vrste – odvija u korist genetičkoga koda kojemu je nositelj jedinka, pa genetički uvjetovani obrasci ponašanja mogu evoluirati samo ako koriste jedinki u čijim su genima oni programirani. Jedino je »ljudska vrsta« razvila tip jezika (»dvostruko artikulirani jezik«) kojega komunikacijska djelotvornost ne ovisi isključivo o situaciji u kojoj se komunicira. Istodobno se ljudskim jezikom komunicira unutar određene manje ili veće konkretne zajednice (i jezik zajednici osigurava koheziju), koja obično dijeli mit o zajedničkom podrijetlu i zajedničkim predcima (tj. o zajedničkom genetskom kodu).

Posljednjih desetljeća znanost je došla do uvjerenja da – unatoč tomu što je ta tematika dugo u lingvistici bila tabuirana – jezično ponašanje mora imati

svoje evolucijsko podrijetlo i da valja pokušati odgovoriti na pitanje koliko dugo u ljudskom rodu postoji jezična sposobnost, od kojega se razdoblja jezici dijele na nove jezike, jesu li razlike među jezicima površne i plitke, a sličnosti među njima određene genetski (»genom za gramatiku«), je li jezična sposobnost određena ukupnošću ljudskih kognitivnih moći, kako objasniti (pomiriti) suprotnost između selektivne prednosti ljudske jezične sposobnosti i nemogućnosti izravnoga jezičnog komuniciranja među pripadnicima različitih jezika itd. Iako na ta i druga pitanja o evoluciji jezika nema općeprihvaćenih odgovora, istraživanja posljednjih godina naznačuju moguća rješenja, bez obzira na to koliko ih sve nove i nove spoznaje mogu modificirati. Osobito za one koji su odgojeni na (opće)lingvističkoj literaturi kraja prošloga (XX) stoljeća, koja o ovim pitanjima jedva štogod kazuje, posebno će zanimljivo i korisno biti poglavlje »Evolucija čovjeka i evolucija jezika« u kojem se sustavno izlažu najnovije spoznaje (paleo)antropologije, biologije, genetike i dr. disciplina važne za razumijevanje evolucije ljudskoga jezika (jezične sposobnosti), odnosno okolnosti koje su na nju mogle utjecati ili pak se iz njih mogu očitati neki elementi te evolucije (u posebnoj preglednoj tablici daje se, primjerice, usporedni prikaz relevantnih pokazatelja i značajki za pojedine vrste hominida, str. 30). Za rješenje pitanja evolucije jezika bitna je i spoznaja, do koje je došla genetika, da se »pramajka« svih današnjih ljudi treba tražiti u Africi prije približno 150 000 godina, odakle bi se ljudski rod bio proširio na sve druge kontinente (i istrijebio njihove prethodne ljudske i poluljudske stanovnike).

U razdjelu »Kako je nastao jezik, kako su nastali jezici?« supostavno se, prema ljudskom jeziku, razmatraju mogućnosti i načini komuniciranja među životinjskim vrstama, kao i granice do kojih su pripadnici pojedinih životinjskih vrsta sposobni ovladati ljudskim jezikom, da bi se istaknulo kako su za nastanak ljudskoga jezika trebali biti ispunjeni neki uvjeti, i to svi. Prvo je moralo doći do nekih neurofizioloških promjena koje su omogućile precizno upravljanje govornim organima, zatim svjesnu kontrolu disanja prilikom govora, proizvodnju zvuka prikladnog za iskorištavanje u jeziku, te percepciju karakterističnih zvukova od kojih se sastoji ljudski jezik (str. 37), a to je bilo moguće istom s pojavom modernoga *homo sapiensa*, bez obzira na to što su i neandertalci mogli imati neki oblik glasovnog jezika. Drugo što ljudski jezik razlikuje od životinjskih sustava za komunikaciju, to je gramatika, koja omogućava mnogostruko složene strukture na razini sintagmi i rečenica, a upravo takvih struktura u životinjskim 'jezicima' nema; gramatičke kategorije (vrijeme, aspekt, padež, relacije i sredstva za njihovo izražavanje itd.) svojstvo su ljudskih jezika, a samo je ljudskoj vrsti svojstvena mogućnost rekurzije (potencijalno beskonačnoga ponavljanja istorodnih elementa; str. 38). Daljnji je uvjet ljudskoga jezika postojanje semantičkih odnosa i struktura, koji omogućuju da se isti predmet komunikacije, ovisno o kontekstu i o perspektivi iz koje se promatra, izrazi različitim izrazima, kao i mogućnost metafore (str. 38–39). Jedino kod ljudi postoji sposobnost socijalnog učenja, koje nikako nije puko oponašanje, nego »stavljanje sebe u perspektivu« pojedinca od kojega se uči, pojedinca koji ima ciljeve, mentalna stanja i namjere (u psihologiji se to svojstvo naziva engl. *theory of mind*) (str. 39–40). Bez ispunjenja tih četiriju uvjeta ljudski jezik ne bi

bio moguć, tim pak uvjetima odgovaraju četiri sastavnice ljudskoga jezika: fonologija, sintaksa (s morfologijom; morfosintaksa), semantika i pragmatika.

Prepun je sustavnih informacija, na temelju najnovijih znanstvenih spoznaja, i razdjel »Zašto je jezik dobar za nas?«. Ističe se kako je razvoj jezika doveo do jedinoga genetički utemeljenoga kulturnog pokazatelja koji se nije mogao krivotvoriti oponašanjem, te kako je mehanizam razvijanja posebnih jezika i dijalekata ugrađen u sam proces koji je doveo do nastanka jezične sposobnosti, a svaka ljudska jedinka genetički je predisponirana za usvajanje jezika kojemu je izložena tijekom primarne socijalizacije (a ne bilo kojega jezika, ili jezikâ; str. 49). S tim u vezi izloženo je i nekoliko bitnih spoznaja, do kojih su u novije doba došle znanosti, u vezi s učenjem jezika i jezikâ, mogućnostima i ograničenjima toga učenja. U skladu s genetičkom uvjetovanošću jezične raznolikosti, koju zastupa, Autor svoje stajalište sažima ovako: jezik je evoluirao da bude pouzdan pokazatelj društvenog identiteta, odnosno pripadnosti zajednici, a može biti samo ako se (nakon usvajanja materinskog jezika) ne može naučiti jednako dobro kao što ga nauče oni kojima je dotični jezik materinski (str. 51). S druge pak strane, zbog društvenih i psiholoških uzroka, tijekom života svakoga govornika jednoga jezika dolazi do značajnih promjena kako u fonetici i fonologiji tako i u gramatici.

U zaključnom razdjelu I. poglavlja (po mojem mišljenju, središnjeg i ključnog) »Evolucija i funkcija jezika« Autor ističe pretpostavku kako je isti evolucionjski mehanizam, koji je doveo do nastanka jezika (jezične sposobnosti), doveo i do nastanka različitih jezika, te da su genetski činitelji koji su doveli do razvitka jezične sposobnosti još uvijek na djelu i da neprekidno, tijekom cijele povijesti ljudskoga roda, dovode do diversifikacije jezikâ. S tog se polazišta zatim raspravlja o mogućim dosezima jezične raznolikosti (i koliko se uopće ljudski jezici mogu među sobom razlikovati) te razvrstavaju (u četiri skupine) i razmatraju teorije o evoluciji jezika (teorija kontinuiteta, teorija diskontinuiteta, integrativne teorije i separativne teorije; str. 53–60).

Stari spor u lingvistici (i filozofiji jezika) postoji li ili ne postoji univerzalna gramatika razmatra se u poglavlju »Granice jezične raznolikosti«. Privrženici teorije jezičnih univerzalija tvrdili su (tvrde) da su, unatoč izvedbenim razlikama, svi jezici ustrojeni na identičnom načelu (dakle univerzalije, ili opća gramatika, postoje), dok su njihovi protivnici tvrdili (tvrde) da »ništa nije u pravom smislu riječi lingvističko što se od jednoga do drugoga jezika ne može razlikovati«. Tekst što nam ga ovdje podastire prof. Matasović (razdjeli: Univerzalna gramatika?; Segmenti i distinktivna obilježja; Slog; naglasak; Morfem, korijen riječi, afiksi, Riječ; Vrste riječi; Gramatičke kategorije; Argumenti i predikati; Konstituenti /frazе, sintaktičke skupine/; Gramatičke relacije, Informacijska struktura, Struktura leksikona; zaključak: koliko se jezici mogu razlikovati) pokazuje da su predstavnici i jednoga i drugoga stajališta samo djelomično u pravu, odnosno da između jednoga i drugog stajališta postoji stanovita stalna napetost, pa cijelomu tom apstraktnom problemu treba pristupati vrlo obazrivo, što se i ilustrira s nekoliko rječitih primjera.

U poglavlju »Razvitak jezične raznolikosti« (za koje se djelomice može uputiti i na Matasovićev »Uvod u poredbenu lingvistiku« iz 2001) najprije se pre-

gledno prikazuju jezici svijeta da bi se zatim, također u kratkom pregledu, izložili osnovni mehanizmi s pomoću kojih se jezici mijenjaju te modeli genetske srodnosti, gdje se na malom prostoru nastoji izložiti sve bitno što, prema spoznajama suvremene lingvistike, treba znati da bi se pojam genetske srodnosti mogao ispravno shvatiti. Pojam glasovnih i morfoloških podudarnosti ilustriran je na primjerima iz romanskih i slavenskih jezika, ali je, u skladu s najnovijim dostignućima lingvistike i drugih disciplina, Autor također izložio i ograničenja poredbene metode u lingvistici, te na velikom broju primjera iz bližih i daljih jezika istaknuo kako u razvoju jezika podjednako valja voditi računa i o nasljeđivanju, kao posljedici ravnoctrnoga razvoja unutar jednoga jezika, i o posuđivanju kao posljedici dvojezičnosti (višejezičnosti) određenog broja govornika u nekoj zajednici koja dovodi do jezičnoga dodira (kontakta) i interferencije. Naravno, oblici kontakta i njihovi rezultati mogu biti vrlo raznoliki i odvijati se u vrlo različitim okolnostima pa se pored brojnih konkretnih primjera izlaže i tipologija jezičnih dodira (shematski prikaz na str. 147). Polazeći od kontakta, a na temelju ranijih razmatranja o evoluciji (ljudskog) jezika, uvjerljivo se tumače i tzv. makroaree, odnosno tipološke podudarnosti na velikim i (danas) genetički razdrobljenim prostorima.

Veliko poglavlje »Lingvistička povijest svijeta« izravno se temelji na onome što je o jezičnoj evoluciji rečeno u prvom poglavlju. Ako se prihvati vjerojatna teza da se ljudska vrsta obdarena jezičnom sposobnošću (jezičnom djelatnošću) proširila iz Afrike na sve kontinente (shematska karta s vjerojatnom kronologijom seoba na str. 151), i ako se pretpostavi da je ljudski jezik evoluirao zajedno s vrstom, to bi značilo da korijene jezičnoj raznolikosti svijeta treba tražiti u Africi, s time da će se lingvističke pretpostavke morati opirati na dostignuća različitih drugih disciplina (/paleo/antropologija, genetika, arheologija itd.). Nakon prikaza mogućega jezičnog razvoja u Africi prikazuje se vjerojatno širenje i razvoj jezika u Južnoj Aziji, Australiji i Novoj Gvineji, Istočnoj Aziji, Americi i Oceaniji, a u posljednjem razdjelu toga poglavlja daje se nacrt za jezičnu povijest Europe. Koliko će god za većinu čitatelja podatci o jezičnoj prapovijesti u drugim dijelovima svijeta biti posve novi, toliko se za jezičnu (pra)-povijest europskoga kontinenta velik broj i ranije poznatih činjenica sagledava ovdje u svjetlu rezultata i spoznaja različitih drugih disciplina osim lingvistike. Polazeći od zemljopisnog rasporeda očuvanih i izumrlih predindoeuropskih jezika, od prostora i kronologije prapovijesnih kultura, od složenih analiza genetskih značajki pojedinih skupina stanovnika europskoga kontinenta, te od podataka iz samih jezika, danas se s velikom vjerojatnošću mogu rekonstruirati (dakako, u najosnovnijim potezima) i približna kronologija i smjerovi širenja pojedinih jezičnih tipova više tisuća godina prije početka europske (zapisane) povijesti. Prikaz jezičnoga razvoja tijekom pisane povijesti Europe izvrsno ilustrira kako su tijekom vremena jedni jezici nestajali, drugi se raspadali na više različitih jezika, a novi se jezici na kontinentu pojavljivali.

Posljednje poglavlje »Rušenje babilonskog tornja, ili budućnost jezične raznolikosti« bavi se pitanjem izumiranja jezika, oživljavanja jezika, odnosa između tzv. velikih i tzv. malih jezika, rastegljivim pojmom svjetskih jezika (svjetskoga jezika) i, s tim u svezi, jezičnom budućnošću svijeta. Na nizu izvrsno

odabranih primjera za ilustraciju Autor je pokazao kako jezici žive svaki na svoj način, ali i umiru svaki na svoj način i iz drugih razloga. Dok je današnji ivrit 'oživljen' u razmjerno kratkom vremenu na temelju jezika bogoslužja te jezika učenih spisa koji je poznao, uglavnom pasivno, razmjerno malen broj ljudi, 'oživljavanje' pojedinih keltskih jezika, koji su najčešće bili očuvali i kavku–takvu podlogu u živim govorima, nije, osim za velški, dalo ni izdaleka toliko spektakularne rezultate. Svemu tomu postoje objašnjenja koja Autor ovdje izlaže. I odnosi između velikih (mnogoljudnih) i malih jezika ovise o vrlo složenom nizu čimbenika koji se ovdje prikazuju. Nastavljajući se na povijest »svjetskih jezika«, Autor dolazi na kraju do pitanja prevlasti engleskoga u doba globalizacijskih procesa optimistički zaključujući da mnogi jezici imaju mehanizme s pomoću kojih mogu odoljeti i engleskomu (odnosno kontrolirati njegov utjecaj) te da ni prevlast engleskoga neće biti znatno dulja od prevlasti drugih »svjetskih jezika« u prošlosti.

U Zaključku Autor sažimlje različite čimbenike jezične raznolikosti (/homogenosti) u 5 osnovnih tipova, koji su opširnije prikazani u ranijim poglavljima.

Iako je Autor knjigu namijenio »širem čitateljstvu«, odnosno ona bi trebala služiti popularizaciji znanosti, čini mi se da bi bilo više nego korisno to djelo preporučiti i lingvistima, pogotovu onima koji su se, kao lingvisti, oblikovali prije dvadeset, trideset ili više godina, te studentima lingvističkih struka. Ne samo što su u tim desetljećima znatno napredovale lingvističke tehnologije (opisa i analize), nego su i teoretske spoznaje o jeziku ostvarile znatan napredak. Ali oni koji su zaokupljeni svakodnevnim pragmatičnim bavljenjem svojom strukom, i onda kada uočavaju njezin napredak, nisu uvijek sposobni jasno uočiti da je, pored pomaka u samoj lingvistici, velikomu napretku u spoznaji o naravi ljudskoga (ljudskih) jezika i njegovu (njihovu) razvoju golem pri nos dao cijeli splet izvanlingvističkih disciplina (u kojima se samo rijetki lingvisti suvereno kreću), da se danas o dalekoj prapovijesti jezika mnogo toga može pretpostaviti s razmjerno velikom vjerojatnošću (ili barem s neusporedivo većom vjerojatnošću nego prije pola stoljeća) između ostaloga i zahvaljujući dostignućima (paleo)antropologije, arheologije, genetike itd. Unatoč mnoštvu radova o jezičnoj raznolikosti koji se objavljuju posljednjih desetljeća, valja istaknuti da je knjiga profesora Matasovića jedna od rijetkih ujednačenih i uravnoteženih, dokumentiranih i argumentiranih sinteza na ovom području, i to daleko izvan granica hrvatskoga jezičnog prostora.

August Kovačec

Vesna Muhvić–Dimanovski, *Neologizmi: problemi teorije i primjene*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za lingvistiku, 2005.

U nakladi FF pressa 2005. godine objavljena je knjiga V. Muhvić–Dimanovski, *Neologizmi: problemi teorije i primjene*. Knjiga je organizirana u 22 poglavlja i ima 133 stranice. Na kraju je vrlo opsežna bibliografija na deset stranica. Kako kaže sama autorica u *Predgovoru* knjiga je rezultat rada na projektu *Neologizmi – problemi teorije i primjene*, ali sam je interes autorice za ovo pod-

ručje započeo mnogo ranije uočavanjem posebnih zakonitosti kojima su podložne nove riječi engleskoga podrijetla koje su ulazile u hrvatski jezik. Mnogi su se anglizmi prevodili ili pokušavali prevesti jer se nisu nekim svojim obilježjem uklapali u sustav hrvatskoga jezika pa se autoričin interes proširio na proučavanje prevedenica što je s vremenom dovelo do bavljenja i neologijom.

U uvodnom dijelu autorica daje prikaz položaja neoloških istraživanja unutar jezikoslovlja i navodi široku definiciju neologije. U drugom poglavlju autorica navodi različite definicije neologizma problematizirajući sam pojam, zatim različite podjele neologizama i različite tipove neologije. Zaključak je ovoga poglavlja da su neologizmi »vrlo konkretni svjedoci društvenoga razvoja pojedinih sredina. Oni jasno pokazuju kako je jezik usko vezan uz komunikaciju i društvo. Upravo ta povezanost jezika, društvenoga razvoja i komunikacije stavlja neologizam u specifičan, pomalo paradoksalan, položaj: ta je, vrlo raširena, leksička kategorija s jedne strane posljedica krajnjega jezičnoga purizma, s druge strane otvorenosti jezika prema stranim utjecajima.«

Treće poglavlje *Povijest istraživanja neologizama* podijeljeno je na četiri dijela. U prvom dijelu govori se o angloameričkom govornom području, u drugome dijelu o francuskome govornome području, zatim o njemačkome i u četvrtom dijelu o povijesti hrvatske neologije. Situacija u hrvatskome jeziku prikazana je najopširnije, obuhvaćajući razdoblje od 17. stoljeća do 90-ih godina 20. stoljeća. Neologija je usko vezana uz jezični purizam koji je važan uvjet za nastajanje neologizama, što je ovdje vrlo jasno prikazano. Unutar ovoga dijela posebno je mjesto pripalo jednome od najznačajnijih tvoraca neologizama u hrvatskome jeziku, B. Šuleku i rezultatima njegova jezikoslovnoga rada.

Četvrto poglavlje *Neologija i norma* podijeljeno je u pet dijelova. U prvom dijelu autorica govori o normi na leksičkoj razini. Jezična norma obuhvaća sve jezične razine, ali je u ovoj studiji najvažnija norma na leksičkoj razini koja je usko vezana uz stupanj purizma i tvorbene zakonitosti nekoga jezika. U drugom dijelu govori se o odnosu norme i leksika na francuskome govornome području, u trećem dijelu o leksičkoj normi u češkome jeziku, te u četvrtom dijelu o normi u V. Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama i na kraju, u petom dijelu, o normativnoj tradiciji u hrvatskome.

Peto poglavlje *Neologija i znanstveno nazivlje* bavi se područjem znanstvenoga funkcionalnoga stila te njegovim zakonitostima, a posebno načelima tvorbe naziva. Ovo je područje posebno zanimljivo u istraživanju neologije jer je upravo ono podložno utjecaju novih riječi. U šestom poglavlju *Neologija i novogovor* autorica se bavi odnosom neologije i novogovora, naziva koji je nekada i sam bio neologizam.

Sedmo je poglavlje *Kategorije neologizama* podijeljeno na četiri dijela od kojih se svaki bavi jednim tipom neologizama. U prvom dijelu obrađuje se kategorija posuđenica koje tvore najveći dio leksika novih riječi. S obzirom na to da je engleski danas jezik koji najviše utječe na druge jezike najveći je broj posuđenica upravo iz engleskoga jezika i zato se unutar ovoga dijela posebno obrađuju anglizmi. Autorica ovdje govori o pojavi *euroengleskoga* kao o posebnom jeziku kojim se koriste članovi različitih komisija unutar Europske unije. Također govori o vrlo raširenoj pojavi anglizama u većini europskih jezika i daje

tablični prikaz nekoliko riječi engleskoga podrijetla koje su se proširile u petnaestak europskih jezika. U ovom dijelu obrađuje se i kategorija egzotizama. Ta je kategorija posebno zanimljiva zbog vrlo različitih, često potpuno oprečnih, definicija kojima je definiraju različiti izvori. U drugom dijelu autorica se bavi kategorijom pseudoposudjenica koje se tvore od stranih jezičnih elemenata, ali nisu posuđene kao cjelina iz stranoga jezika već se tvore u jeziku koji je posudio određene jezične elemente. Zanimljivi su primjeri pseudoposudjenica navedeni iz različitih jezika. U trećem dijelu govori se o neologizmima koji su tvoreni od domaćih riječi, a nastaju kao »posljedica potrebe imenovanja nekih posve lokalno ograničenih novih pojava, pojmova ili predmeta«. U četvrtom dijelu obrađuju se oživljenice, tj. riječi koje su neko vrijeme bile potisnute iz aktivne upotrebe, ali se u nekom određenom razdoblju ponovno počinju upotrebljavati.

U osmom poglavlju *Neologizmi u žargonu* autorica ističe da su nove riječi posebno česte u žargonu. Mnoge od tih riječi zadržavaju se pa čak i prelaze u svakodnevni govor, a neke i u standard. Ovdje se također ističe da su uz tvorbu potpuno novih riječi u jeziku žargona posebno učestale semantičke posudjenice.

U devetom poglavlju *Nove skraćénice* autorica se bavi skraćenicama koje čine vrlo brojnu skupinu unutar korpusa neologizama. Ovo je poglavlje podijeljeno na tri dijela: u prvom se dijelu radi o stranim skraćenicama, tj. o onima koje su preuzete iz drugih jezika, najčešće engleskoga, u drugom dijelu o prijevodima stranih skraćénica i u trećem dijelu o domaćim skraćenicama.

U desetom poglavlju teoretizira se problem vremenskog aspekta pri utvrđivanju neologizama. Vremenski je aspekt posebno značajan jer je upravo vrijeme proteklo od usvajanja neke riječi važno pri određivanju koja je riječ neologizam, a koja nije. Vremenski je aspekt s druge strane vrlo neuhvatljiva odrednica neologizma jer je starost neke riječi relativna. Uz ovo je poglavlje usko vezano i jedanaesto pod naslovom *Efemernost neologizama* jer se tu govori o onim neologizmima koji su neko vrijeme bili vrlo učestali u upotrebi, da bi zatim nestali, prestali se koristiti.

U dvanaestom poglavlju *Leksička kreativnost* autorica govori o stvaranju novih riječi, različitim uzrocima za tu pojavu i različitim vrstama, tj. posudjenicama, prevedenicama i domaćim riječima koje nemaju uzor u stranom modelu, te o tome koje od njih čine najveći dio sustava neologizama. Trinaesto se poglavlje bavi pokušajima zamjene posudjenica domaćim riječima. Tendencija da se strane riječi pokušaju zamijeniti domaćim izrazima vezana je uz puristička nastojanja i prisutna je u mnogim jezicima. U ovom poglavlju navedeni su primjeri i pokušaji zamjene stranih riječi domaćima u francuskome, češkome, švedskome, njemačkome i slovenskome s jedne strane i u hrvatskome s druge. Ovdje se ujedno raspravlja o problemu prihvaćenosti takvih zamjena jer nije dovoljno da riječ zadovolji samo tvorbeno kriterije kako bi bila prihvatljiva prosječnomu govorniku. Tu se radi o mnogo kompleksnijim razlozima i zato i jest riječ o pokušajima zamjene.

U četrnaestom poglavlju *Neologizmi u rječnicima* autorica govori o različitim pristupima uvrštavanju neologizama u rječnike. Pitanje uvrštavanja neologiza-

ma u rječnike vezano je uz puristička nastojanja, normu i potrebe zbog se kojih se izrađuje neki rječnik. Sami autori rječnika koriste različite kriterije u izboru koje će neologizme uvrstiti u rječnik, a koje neće. U drugom dijelu ovoga poglavlja daje se tablični prikaz usporedbe nasumce odabranih novih riječi u trima izdanjima Aničeva *Rječnika hrvatskoga jezika*. Ovakva je usporedba zanimljiva jer pokazuje koji su neologizmi prihvaćeni u toliko velikoj mjeri da su uvršteni u rječnik suvremenoga jezika. Ujedno se ovakvom analizom pokazuje i spremnost autora da u svako novo izdanje uključi nove riječi, te promjena statusa pojedinih riječi.

Petnaesto poglavlje *Posljedice svijeta kao globalnog sela* govori o reakcijama jezika primatelja na strane utjecaje. Nove ideje i proizvodi brzo se šire cijelim svijetom i prelaze iz jednoga područja u drugo, a tako i njihova imena. Razlikuju se jezici koji su vrlo otvoreni prema takvim utjecajima i jezici koji nisu otvoreni takvim stranim utjecajima. U prenošenju novih ideja i proizvoda te njihovih naziva iz jednoga jezika u drugi vrlo je važan vremenski faktor, tj. vrijeme proteklo od nastanka nove riječi u jeziku izvoru do prijenosa te riječi u druge jezike. U šesnaestom poglavlju *Tipovi jezičnih promjena* autorica govori o neologizmima kao o rezultatu jezičnih promjena koje dijeli na tri tipa: gramatičke, semantičko-leksičke inovacije i promjene u kojima društvo igra najaktivniju ulogu. Prema nekim drugim načelima te se promjene dijele na unutarnje i vanjske. U ovom se dijelu posebno prikazuju one promjene u jeziku koje su posljedica promijenjenih političkih i društvenih uvjeta. Tu su obuhvaćene promjene nastale u hrvatskome jeziku u razdoblju od 90-ih godina 20. stoljeća i uspoređuju se sa situacijom u njemačkome jeziku u istom razdoblju.

Sedamnaesto poglavlje *Načini stvaranja neologizama* podijeljeno je na sedam dijelova koji obuhvaćaju: tvorbene obrasce nastajanja neologizama, nastajanje novih riječi sažimanjem, semantičku neologiju, metonimijsko stvaranje novih riječi, metaforičko stvaranje neologizama, slobodne tvorbe i kao posebnu grupu one neologizme koji su nastali kako bi popunili mjesta antonima. Svaki je od ovih dijelova ne samo teorijski razrađen već i obogaćen mnogim primjerima. U osamnaestom poglavlju *Metode skupljanja neologizama* autorica razlikuje dvije osnovne metode sakupljanja novih riječi: tradicionalni korpusi i komparabilni korpusi. U prvom dijelu o tradicionalnim korpusima opisan je korpus koji je poslužio kao izvor primjera korištenih u knjizi i kao temelj za razradu teorijskih okvira neologije.

Neologizmi kao posljedica posebnih sociopolitičkih uvjeta na globalnoj razini naslov je devetnaestoga poglavlja u kojem se govori o različitim događajima i pojavama koje mogu izazvati nastajanje velikoga broja novih riječi. U dvadesetom poglavlju *Konvergentne pojave u jezicima* govori se o pojavi da unatoč purističkim nastojanjima da se prevedu što je moguće veći broj posuđenica stvarnost ipak pokazuje sasvim drugačiju situaciju.

U poglavlju *Detekcija neologizama* autorica govori o vrlo konkretnom problemu otkrivanja neologizama. Unatoč razvijenim tehnologijama još je uvijek teško otkriti neologizme. Često su načini otkrivanja neologizama vrlo subjektivna opažanja samoga autora. Sama metodologija oslanja se na pretraživanje rječnika, sakupljanje primjera iz dnevnih novina, časopisa, te različitih izvora i

praćenje daljnje uporabe nove riječi kako bi se bilježila svaka nova pojava. Unatoč razvoju poluautomatskoga i automatskoga pretraživanja velikih jezičnih korpusa još uvijek nije pronađena sigurna i točna detekcija novih riječi. U ovom poglavlju navodi se nekoliko pokušaja stvaranja sustava poluautomatskih pronalazačenja novih riječi u engleskome i ruskome, a koji bi mogli biti pomoć u stvaranju sličnoga sustava u hrvatskome jeziku.

U *Zaključku* se ističe namjera studije da upozori na različite aspekte neologije kao zasebne leksičke kategorije, te prikaže suprotstavljene poglede na ovu problematiku.

Knjiga je napisana na jednostavan i razumljiv način. Obogaćena je mnoštvom primjera kako iz hrvatskoga tako i iz drugih europskih jezika čime je čitatelju približen problem neologije i njegovi različiti aspekti. Čitanje i razumijevanje olakšava i sam način na koji je knjiga koncipirana, tj. veliki broj kraćih poglavlja od kojih se svako bavi određenim dijelom ovoga vrlo širokoga područja. Izuzetno bogata bibliografija može biti od velike koristi kako stručnjacima tako i studentima jer daje uvid u bogatstvo literature koja se bavi različitim pitanjima vezanima ne samo uz neologiju već i uz mnoga druga lingvistička područja od kojih su neka uža, a neka šire vezana uz teoriju i primjenu neologizma.

Anita Skelin Horvat

Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Četvrta knjiga kroatistice Branke Tafre *Od riječi do rječnika* sadržava devetnaest rasprava nastalih posljednjih desetak godina kao autoričin odgovor na izazov koji je sama nazvala prokletstvom i radošću leksikografskoga posla. Tri se među njima u ovoj knjizi prvi put pojavljuju u pisanom obliku: *Oba, obadva*, *Leksičko značenje i gramatička kategorija broja*, *Paronimi između uporabe i kodifikacije*.

Tafri se, kako se može pročitati iz uvodne napomene, s leksikografijom baš i nije posrećilo. Ona naime pripada onomu naraštaju hrvatskih jezikoslovaca stasalih u zagrebačkom jezičnom institutu koji su desetljećima radili na rječnicima koji nikada nisu ugledali danje svjetlo. Jednom su to bile dopune u pretprošlom stoljeću pokrenutoga Akademijina *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, drugi put toliko željeni višesvezačni hrvatski jednojezičnik, kojim je konačno trebao u punom sjaju zablistati hrvatski jezik u svojoj svojoj polifunkcionalnosti – a koji je još uvijek samo pusta želja. Ta činjenica – neizlaženje djela u koja je uložena golem rad – nije autoricu deprimirala, dapače, učinila ju je upornim proučavateljem koji se znao obradovati novim spoznajama kao takvima, a još više podijeliti veselje s kolegama, koji su joj odali priznanje vrlo dobrom recepcijom njezinih leksikološko–leksikografskih studija u svojim raspravama, ili pak njihovom praktičnom primjenom u rječnicima. Tako je jedan od vrijednih autoričinih teorijskih prinosa iz 1988. godine – razgraničenje opisnih

i odnosnih pridjeva – našao uspjelu praktičnu primjenu u *Rječniku hrvatskoga jezika* Leksikografskoga zavoda i Školske knjige u redakciji Jure Šonje (Zagreb, 2000), a razgraničenje homonimije i polisemije iz 1986. u drugom izdanju Aničeva *Rječnika hrvatskoga jezika* (Zagreb, 1994).

U polazištu najnovijih Tafrinih leksikološko–leksikografskih studija našli su se nepravilnici, skupine riječi koje u gramatičkim priručnicima nisu valjano obrađene i interpretirane, pa se stoga i u starijim i u novijim rječnicima odražuju nedostatnosti gramatičkoga opisa. S nepravilnicima se to moglo i očekivati s obzirom na činjenicu da je gramatika više okrenuta, kako s pravom ističe autorica, pravilima, sustavu, analogiji, a manje izuzetcima, dok rječnik bilježeći pojedinačnost bilježi i anomalije. Zanimanje za nepravilnike, dakle za rubne jezične pojave, odvelo je Tafru u rješavanje ključnih gramatoloških, pa onda leksikoloških i leksikografskih pitanja, potvrđujući još jednom nepisano jezikoslovno pravilo da izuzetno ili pojedinačno otkriva i potvrđuje sustavno.

Pojam nepravilnika preuzela je od hrvatskoga jezikoslovca iz 19. stoljeća Adolfa Vebera (Tkalčevića), teoretski i sadržajno znatno produbivši njegova gledišta, pa pod pojmom nepravilnika razumijeva punoznačne riječi koje nemaju sve gramatičke kategorije svojstvene njihovu leksičko–gramatičkomu razredu. Autorici se pri tom otvorilo jedno od temeljnih pitanja gramatičkoga opisa: koje sve kategorije riječ mora imati da bi se mogla svrstati u određenu vrstu, odnosno kada se postiže, kako ona kaže, »kritična masa« semantičkih i gramatičkih obilježja da se može govoriti o konverziji, leksikalizaciji ili pak raspadu polisemije. Koncentriravši se na imenice, Tafra zapravo istražuje metajezik suvremenih jezičnih priručnika u opisu pojedinih imeničnih kategorija – broja, padeža i roda.

Raspravljajući o *kategoriji broja*, koja u hrvatskom jeziku ima dvije gramatičke oznake – jedninu i množinu, podsjeća da oprjeka jedno ~ mnogo pripada imenicama koje imaju pojedinačne razdvojive entitete koji se mogu brojiti (*kategorija brojivosti*). Iako je brojivost semantička kategorija, najčešće se očituje morfološkim oznakama za jedninu i množinu, ali se uvijek ne podudara s kategorijom broja te leksičko–sintaktičnim oznakama, pa stoga pri razmatranju kategorije broja valja voditi računa o tom je li nebrojivost koje imenice zaprjeka za punu paradigmu broja. Poseban je položaj zbirnih imenica, koje bi, upozorava Tafra, trebalo obrađivati pod posebnom *kategorijom zbirnosti*, koja ima posebna semantička, sintaktična i morfološka obilježja. Riječ je o skupini imenica koje većinom imaju jedninske oblike, pa ne mogu biti u oprjeci prema jednini, jer su same jednina.

U raspravi *Leksičko značenje i gramatička kategorija broja* (str. 125 – 136) raščlanjuje utjecaj leksičkoga značenja na promjene gramatičkih obilježja u imenica, tj. odnos gramatike i leksikona – fonda leksičkih jedinica i informacija o njima. Budući da leksičke jedinice ne ostvaruju svoje značenje izolirano, nego istom u odnosu s drugim leksičkim jedinicama, zadatak je rječnika da osim semantičkih obilježja navede i sintagmatska obilježja leksičke jedinice koja je u natuknici. Po svojim je oznakama kategorija broja morfološka, fleksijska kategorija, ali je sintaktički uvjetovana. Tafru zanimaju slučajevi kad ista imenica može biti brojiva i nebrojiva, tj. kad kategorija brojivosti u istoj imenici ima

simetrične i nesimetrične oznake. Kategorijalni se prijelazi iz nebrojivoga u brojivo događaju pri semantičkoj derivaciji od apstraktnoga prema konkretnomu značenju, od primarnoga prema sekundarnomu značenju, pri metonimijском i metaforičkom razvitku značenja, ali i pri prijenosu naziva s hiperonima na hiponim (rjede obrnuto). Tako, primjerice, dio imenica *singularia tantum* ima mogućnost izraziti množinu na tri načina: 1. formalno, morfološki (*kisici*, neovjerovljeno), 2. promjenom značenja, njegovim opredmećivanjem (*zlato* – tvar, *dva zlata* – dvije zlatne medalje) te kad se zbirnost shvati kao pojedinačnost (*pet momčadi osvojilo je po šest zlata*) i 3. značenjski bez morfoloških oznaka (*zrak u Zagrebu i Splitu nije podjednako onečišćen* – dva zraka). Imenice *pluralia tantum* nemaju jedninu (*izbori* kao pravni naziv – predsjednički, parlamentarni, zastupnički). Za razdiobu jedninskih i množinskih likova dobar je primjer botaničko ili zoološko nazivlje, u kojem se porodica i rod razlikuju po broju: nazivi su porodica u množinskom liku (*bukve, mačke*), a nazivi vrste i roda u jedninskom (*mačka, bukva*).

Za razliku od kategorije broja, koja je sintagmatske naravi, *kategorija* je *padeža* paradigmatske naravi. U hrvatskom ju obilježuje morfološki sinkretizam pojedinih padeža (gramatička homonimija) te dva ili više oblika za neke padeže (gramatička sinonimija). Među padežnim »nepravilnicima« Tafra razlikuje četiri skupine imenica: a) nesklonjive (tip *doba, leđi, mis, deci*), ženska strana imena (*Nives, Doris, Karmen*), ženska prezimena koja ne završavaju na *-a* ili završavaju na *-a*, ako pravopis tako propisuje; b) sklonjive/nesklonjive imenice (*podne*), c) imenice pridjevne sklonidbe nastale preobrazbom (*Hrvatska, dežurni*),¹ d) imenice različite sklonidbe (promjenljiva roda, npr. *oko* u jednini pripada *a*-sklonidbi, u množini *i*-sklonidbi; ili su dvorodovne, npr. *bol*). Tafra s razlogom zahtijeva da se tradicionalnoj hrvatskoj sklonidbenoj tročlanoj razredbi temeljem jedninskoga genitivnoga nastavka (*a, e, i*) dodaju još dvije sklonidbe: $\emptyset$ (za imenice navedene ovdje u prvoj skupini) i pridjevna sklonidba (za imenice navedene u trećoj skupini). Valja podsjetiti da Dalibor Brozović primijenivši isti kriterij genitivnoga nastavka, ali s prozodijskim razlikovnim obilježjima, govori o šest sklonidbenih tipova.² On nije uočio Tafrinu $\emptyset$ -sklonidbu, ali jest pridjevnu imeničnu (u njegovoj razredbi pod projem 6, samo je problem što se u naše gramatičke (i pravopisne) priručnike znanstvene spoznaje ugrađuju sporo, o čem na određeni način piše i autorica s osvrtom na njihovu leksikografsku recepciju (str. 167–179), upozoravajući na raskorak između leksikografske teorije i prakse u nas.

Govoreći o *kategoriji roda*, Tafra je upozorila na miješanje kriterija u našoj literaturi pri njegovu određenju: jednom su to morfološki, drugi put sintaktični. Jedan je od razloga i miješanje dviju kategorija – roda i *spola*. Prva je kategorija gramatička, a druga semantička. Njihovu razgraničavanju u knjizi posvećuje i posebno poglavlje (str. 83 – 98) te upozorava da ni u jednom jeziku

1 Krčki toponim *Baška* ne bi išao u tu skupinu jer se sklanja po imeničnoj paradigmi.

2 O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće. *Jezik*, Zagreb, 1976–77, br. 2, str. 43.

motiviranost roda spolom nije potpuna. Po njezinu mišljenju kategoriji roda trebalo bi u hrvatskom jeziku pristupiti od sintakse prema morfologiji, budući da se ona primarno ostvaruje na sintaktičnoj razini, a o njezinoj morfologizaciji može se govoriti tek sekundarno. Pri definiranju imeničnih riječi pak priklanja se onim jezikoslovcima koji uvode i četvrtu kategoriju – *živosti* (neki je drže potkategorijom roda – muški živi, muški neživi, ženski i srednji) ili podrodom; u nje je kriterij za određivanje gramatičke kategorije roda u onih imenica koje znače mušku osobu, a rod im nije morfološki jednoznačno određen.

U podjeljku knjige u kojem se bavi leksikografskim pitanjima poglavlje *Leksikografski postupci* (str. 155 – 166) izrazito je utilitarno. Autorica iznosi metodologiju rada na rječniku, upozoravajući koliko su važne dobre pripreme i dodani naputci za uspješnost izradbe. Odluka o vrsti i opsegu rječnika uvjetuje izbor korpusa. Za manji jednojezičnik korpus može biti napametni, tj. kompilacija postojećih, ali opsegom veći jednojezičnik zahtijeva zastupljenost svih funkcionalnih stilova. Izradbene upute moraju biti detaljne, od faze prikupljanja građe do njezine interpretacije. Normativnost rječnika očituje se više u porabi odrednica (kvalifikatora) no u samom izboru riječi, iako je određivanje kriterija za lijevu stranu rječnika jedan od najsloženijih zadataka u smislu leksikografskoga (ne standardološkoga) izbora natuknica. Pri tom je važno da se jasno definiraju homonimi i razgraniči homonimija od polisemije te da se ne poistovjećuju homonimija i homografija. U načelu se promjene gramatičke kategorije ne unose u lijevu stranu rječnika.

Autori rječnika morali bi moći ispuniti zahtjeve porabnika, koji danas od rječnika očekuju ne samo točnu informaciju o značenju riječi nego i podatke o njezinu pravilnu liku, o njezinim oblicima, ako je promjenljiva, o sintaktičnim ograničenjima njezine porabe, o njezinim pragmatičnim i komunikacijskim posebnostima, o njezinim paradigmatičkim semantičkim vezama (sinonimima, antonimima, semantičkim derivatima, konverzivima i sl.).

U poglavlju *Gramatički kriteriji za rječničku natuknicu* (str. 137 – 153) utvrđuje što je u rječnicima s hrvatskim lijevim stupcem osnovna gramatička, a što leksikografska jedinica i njihovo (ne)podudaranje te (ne)ovisnost lijeve strane rječnika o gramatici. Osnovna je rječnička jedinica leksička jedinica ili leksem – riječ u ukupnosti svojih značenja i oblika. Pod riječju se misli na kanonski lik, a sva su variranja unutar paradigma oblici iste riječi. U hrvatskoj leksikografskoj tradiciji kao natuknica dolazi leksička jedinica, najčešće riječ, ali i leksičke jedinice manje od riječi (prefiksoidi, sufiksoidi, pojedinačna slova, kratice) ili veće od riječi (vezane leksičke skupine poput zemljopisnih imena ili strukovnih naziva – *Gorski kotar*, *morski krastavac* zool.). U natuknični niz ulazi sve što je plod derivacije, a ne ulazi ono što je proizvod fleksije stoga što se fleksijom ne mijenja leksičko značenje, a derivacijom mijenja. Izuzetci su kad se gramatičke kategorije izriču leksički (supletivizam *čovjek/ljudi*, *ja/mi*). Nova riječ, pa onda i nova rječnička natuknica, ne nastaje promjenom funkcije postojeće riječi nego promjenom funkcije i značenja, tj. završenom leksikalizacijom.

Rasprava *Konverzija kao gramatički i leksikografski problem* (str. 99 – 114) posvećena je neafiksnoj tvorbi, tj. nultoj derivaciji, jednomu od tvorbenih načina kojim nastaju nove riječi, a kojoj u dosadašnjim tvorbenim radovima nije

pridavana dovoljna pozornost. U odnosu na polazišnu riječ nova riječ ima drugo leksičko i gramatičko značenje te promijenjena gramatička obilježja (više sintaktična nego morfološka). Kriteriji za provjeru nastanka nove riječi konverzijom su: naglasni, morfološki, tvorbeni, sintaktični, semantički i leksikološki. Konverziju ne valja miješati s homonimijom ni s polisemijom, jer riječ nastala konverzijom ima s osnovnom riječi najmanje jedan integralni sem, što joj omogućuje uspostavu homonimijskih odnosa, koji se temelje na semantičkoj nedodirljivosti, a od polisemije ju razdvaja činjenica što je u konverziji posrijedi nastanak nove riječi novoga značenja, a ne širenje polisemijske strukture. Stoga riječi nastale konverzijom zahtijevaju u rječniku novu rječničku natuknicu, a ne obrojčivanje, budući da nisu u homonimijskom ni polisemijskom odnosu, primjerice *bog* (mn. *bogovi/bozi*), *Bog* (ime, nema množine), *bog!* /*bok!* (uzvik). Iako konverzija (preobrazba) nije u hrvatskom jeziku plodan tvorbeni način, u posljednje se doba osobito zamjećuje u dvjema kategorijama – popridjevljivanju glagolskih pridjeva (*sljedeći* – *sljedeći*, *viseći* – *viseći*) i popriloživanju prijedložnih izraza (*nizbrdo*, *nasreću*).

Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem (str. 115 – 123) rasprava je u kojoj je leksikalizacija definirana kao postupni povijesni proces semantičkih promjena kojim od oblika riječi i leksičkih skupina nastaju nove leksičke jedinice. Autorica je u njoj otvorila pitanja razgraničenja leksičke jedinice od sintagme i frazema te leksikalizacije od konverzije, sintagmatizacije i idiomatizacije. Razlikujući jednočlane i višečlane leksičke jedinice, utvrđuje kako leksikalizacijom neki rječni oblik postaje samostalna riječ te zaključuje da je leksikalizacija proces koji zapravo prethodi preobrazbi (konverziji), a odlikuje ga u prvom redu degramatikalizacija rječnoga oblika zahvaćenoga procesom. Pri leksikalizaciji leksičkih skupina potiru se pojedinačna značenja sastavnica te skupina dobiva značenje kao cjelina, i to na leksičkoj, a ne na sintaktičnoj razini kao pri sintagmatizaciji, npr. *božja pomoć* nasuprot *božjoj ovčici* (bubamara). U hrvatskom se leksikaliziraju pojedini oblici promjenljivih riječi (prilog *doma* postanjem je G jd. m. r. imenice *dom*; prijedlozi su *kraj*, *mjesto*, *čelo* A jd. m. i sr. r.; broj i prilog *stotinu* A jd. ž. r.; veznik *budi* imperativnoga postanja) ili leksičke skupine postaju leksičke jedinice, primjerice *krstikumeditete* (djetelina s četiri lista), *daninoć* (maćuhica), *bogznakako*, *dogodine*.

U raspravi *Bliskoznačni odnosi u leksiku* (str. 213 – 226) autorica na razini riječi pokušava utvrditi jezične okvire u kojima se sinonimija ostvaruje s obzirom na teritorijalnu, stilsku i vremensku raslojenost leksika. Članovi sinonimnoga niza moraju pripadati jednomu jezičnomu sustavu u njegovu sinkronijskom presjeku. Sinonimima drži riječi koje imaju isto denotativno značenje, zamjenjive su u svim ili gotovo u svim kontekstima, a njihova se nerazlikovna semantička obilježja mogu neutralizirati (npr. *jezikoslovlje* i *lingvistika*; *kompjuter* i *računalo*). Sinonimijski odnosi nisu vječni. Metoda zamjene glavna je metoda provjere sinonimičnosti dviju riječi. Postojanje semantičke identičnosti među riječima može se utvrditi samo uvođenjem pojma neutralizacije alosemova. Bliskoznačnost (sličnoznačnost) pak ne može biti podvrsta istoznačnosti već ona implicira paronimiju, semantički odnos dviju ili više riječi iste vrste, iste

tvorbene porodice, bliska značenja, ali međusobno isključivih u istom kontekstu (*mesni* i *mesnat*; *crveniti* i *crvenjeti*; *adresat* i *adresant*).

Paronimijske (bliskoznačne ili suznačne) kontroverze i njihovu marginalizaciju u leksikološkim priručnicima pokušava razriješiti u raspravi *Paronimi između uporabe i kodifikacije* (str. 249 – 266), svjesna da je riječ o jezikoslovnom problemu koji još uvijek nema općeprihvaćene definicije. Riječ je o paradigmatskom leksičkom odnosu tvorbene sličnosti i semantičke različitosti u jednom jeziku, u određenom idiomu, bilo samo u standardnom bilo samo u jednom organskom idiomu, i to u jednom vremenskom odsječku. Osim navedenih osnovnih uvjeta, paronimi moraju zadovoljiti nekoliko kriterija da bi se uopće moglo govoriti o paronimiji: moraju pripadati istomu leksičko–gramatičkomu i istomu leksičko–semantičkomu razredu, moraju imati iste gramatičke kategorije, pripadati istoj tvorbenoj porodici te imati djelomično podudarnu fonološku i semantičku strukturu. Dio paronima (hrv. suzvučnica, suznačnica, bliskoznačnica) nastao je zbog rasterećivanja višeznačnosti (*strukovni* // *stručni*, *brojevni* // *brojni*), dio zbog izbjegavanja homonimije (*maseni* // *masovni*), dio zbog razjednačivanja sinonima (*gorljiv* // *goriv*). Prema tvorbi paronimi se dijele na sufiksalne³ (*susjedni* // *susjedski*, *označenik* // *označilac*, *mučenik* // *mučitelj*), prefiksalne (*utvrditi* // *ustvrditi*, *pojasniti* // *objasniti*, *okopati* // *opkopati*) i korijenske (*zeleniti* // *zelenjeti*). Paronimija je sustavna jezična pojava i valjalo bi je posebno istražiti, napose stoga što je velik raskorak između kodifikacije i porabe, pa bi bila prijevremena potreba izraditi rječnik paronima, u kojem bi se pokazala njihova tvorbena raščlanjenost te naveli primjeri njihove leksičke i sintaktične spojitosti.

S paronimijom je u vezi desinonimizacija, povijesni proces razjednačivanja dubleta, o kojem autorica raspravlja (str. 266 – 279) u kontekstu značenja pojedinih sufiksa imeničnih (*-lac* // *-telj*, *-ač* // *-telj*, *-ič* // *-telj*, *-ik* // *-ičar*, *-itet* // *-ost*) i pridjevskih (*-ast* // *-lik*, *-Ø* // *-an*, *-an* // *-lživ*, *-ni* // *-ovni/-evni*, *-ni* // *-ski*).

Posljednja je rasprava u knjizi posvećena frazeološkim izazovima (str. 281 – 297), a nastala je u povodu izlaska *Hrvatskoga frazeološkoga rječnika* Antice Menac, Željke Fink–Arsovski i Radomira Venturina (Zagreb, 2003). Tafra je prikaz pretvorila u prigodu za propitivanje granice frazema i otvaranje nekoliko gramatičkih i pravopisnih pitanja te obradbu konverzije u frazeološkim rječnicima. Trojnoj formalnoj podjeli frazema (fonetske riječi – *bez srca*; sveze riječi s barem dvije samostalne i naglašene sastavnice – *mač s dvije oštrice*; rečenice – *visi mač nad glavom*) Tafra dodaje i četvrtu skupinu prema obliku (*amo–tamo*, *kako–tako*, *rak–rana*), koja se generira iz pravopisne norme. Kao višerječnice frazemi se u našim rječnicima najčešće obrađuju pod jednom svojom sastavnicom, ali se pri tom zaboravlja na proces desemantizacije i konverzije kojim su zahvaćene pojedine frazemske sastavnice i funkciju pojedinih pravopisnih sredstava za njihovo izricanje. Takav je npr. veliko i malo slovo sastavnice BOG u procesu deonimizacije u frazemima *ne daj Bože*, *ako Boga znaš*, ali u-

3 U paronimnom paru *goveđi* // *govedski* sufixi su *-ji* // *-ski*.

hvatiti boga za bradu, za bogove, ko bog te suprotan proces onimizacije u frazemima *na svetoga Nikada* i *na svetoga Nigdarjevo*,⁴ u kojem se sastavnice *Nikada* i *Nigdarjevo* trebaju pisati velikim slovom.

Tafrino insistiranje na jasnim i utemeljenim jezikoslovnim razdvojbama izgradilo je u nje osjetljivost za jezikoslovno nazivlje i njegovanje vlastitoga metajezika. U tom je kontekstu ogledna rasprava o *licu* i *osobi* (str. 55 – 66), u kojoj upozorava da osoba u jeziku nije isto što i osoba u izvanjezičnoj zbilji, na isti način na koji to nisu rod i broj. Lične zamjenice naime, tvrdi Tafra, nemaju kategoriju lica jer je njihovo kategorijalno značenje lice, kao što je kategorijalno značenje brojeva sam broj, zbog čega brojevi nemaju kategoriju broja. Zamjenice prvoga i drugoga lica upućuju na osobe, dok zamjenica trećega lica ne mora uopće upućivati na osobu, pa je neki jezikoslovci drže ne–licem (Benveniste). Gramatičku kategoriju lica imaju samo glagoli, u kojih se oprjeke među jedninskim i množinskim licima izriču glagolskim oblicima. Prema tom, zaključuje, u hrvatskom jeziku valja razlikovati *kategoriju lica* i *kategoriju osobnosti*. Prva ima svoje gramatičke (glagolske) oznake (prvo, drugo i treće lice), druga svoje semantičke oznake (mušku i žensku osobu). To što se u slavenskim jezicima jednim nazivom pokrivaju dva pojma (npr. u češkom i poljskom) ne bi trebalo biti mjerilom, drži autorica, i hrvatskomu jeziku. Za razliku od kategorije živosti, koja je obuhvatila sve slavenske jezike osim bugarskoga i makedonskoga, kategorija osobnosti odlika je zapadnoslavenskih jezika, a u drugima se zadržala u tragovima.

Valja dodati da je nesuglasje u nazivima *lice/osoba/spol* u hrvatskoj gramatologiji, kojoj je inače stalnicom upravo promicanje domaćih zamjembena za međunarodnice, dijelom uzrokovano porabom naziva osoba za kategoriju lica hrvatske škole na crti Mažuranić – Babukić – Volarić – Veber – Dujmušić – Florschütz), dok su nazivi *spolnik*, *spol* označivali u zagrebačkoj filološkoj školi kategoriju roda.

Raščišćavanjem i preciziranjem nazivlja Tafra se bavi i u raspravi o morfološkim obilježjima brojevnih riječi (str. 39 – 53), u kojoj ne samo što dovodi u pitanje njihovo tradicionalno određenje kao posebne vrste riječi, već u njihov opis uvodi i *kategoriju brojnosti*, pod kojom razumijeva »izbrojenost referenata« (str. 40). Taj je naziv prihvatila iz mjeriteljstva, dajući mu nešto šire značenje, iako je svjesna da u općem jeziku ta riječ »već ima drugo značenje« (isto). Možda taj naziv ipak nije najbolje odabran upravo zbog već »zauzetoga« značenja, napose što se pri tvorbi novoga mogla okoristiti nazivom koji bi se derivacijski približio samomu značenju (npr. *izbrojnost*). Prihvaćajući razdiobu B. Müller, razlikuje četiri podrazreda brojevnih riječi, uvjetovanu njihovim morfološkim, semantičkim i distribucijskim obilježjima: glavni brojevi (*tri*), zbirni brojevi (*troje*), brojevni pridjevi, koji se svrstavaju u pridjeve (*troji*), i brojevne imenice, koje pripadaju razredu imenica (*trojica*).

4 Čini se da bi bio bolji lik srednjega roda – *sveto Nikada*, *sveto Nigdarjevo* po modelu *Jurjevo*, *Brašančevo*, *Tijelovo*.

Knjiga *Od riječi do rječnika* pisana je s kritičkim osloncem na literaturu, analitično i sustavno iznosi građu, otvara prostor za afirmaciju autoričnih pogleda, ali i za nova istraživanja, što joj daje posebnu vrijednost. Tafra je prva u hrvatskom jezikoslovlju otvorila neke teme (paronimi, desinonimizacija, kategorija osobnosti), a u druge unijela novine (konverzija, brojevnice riječi, rod, bliskoiznosnost), što će joj nesumnjivo priskrbiti epitet jednoga od najuglednijih hrvatskih jezikoslovaca srednjega naraštaja. Akribičnošću, dubinom raščlambe i nerijetkim zalaženjem u poredbene slavenske veze ova će knjiga privući pozornost slavista i izvan hrvatskih jezikoslovnih granica.

Nataša Bašić